

EMEVÎLERDE KARA ORDUSU TEŞKİLÂTI

Prof. Dr. Mustafa Zeki TERZİ*

GİRİŞ

Muâviye b. Ebî Süfyân'ın halifeliği elde etmesiyle (41/661) başlayan Emevîler döneminde (41-132/661-750), iktidarı aynı soydan gelen halifeler paylaşmışlardır. Muâviye'nin kurduğu hükümet, sadece "İslâm Halifeliği" topraklarının güçlendirilip sağlamaştırılmasına değil, aynı zamanda ülkenin genişlemesine de şahit olmuştur. Muâviye (hl. 41-60/661-80) sadece bir hanedan veya sülâle kurucusu değil, aynı zamanda Hz. Ömer'den (hl. 13-23/634-44) sonra İslâm Halifeliğini ikinci olarak yeni baştan kuran bir devlet başkanıdır.¹

Emevi Devleti'nin üç büyük halifesi olan Muâviye b. Ebî Süfyân Abdulmelik b. Mervân (hl.65-86/685-705) ve Hişâm b. Abdulmelik (hl.105-25/724-43)'den her biri yirmi yıl kadar başkent Şâm'dan Devlet'i idare etmişlerdir. Ülkelerine kattıkları topraklar üzerinde İslâm orijinli Hz. Peygamber, ve Râşid halifeler döneminin uygulamalarına ek olarak kendilerinden önce hüküm süren Bizans ve İran'ın (Sâsânî) yönetim ve teşkilat ile ilgili bir kısım uygulamalarını da benimseyip kendi idarelerine yerleştirmeye gayret sarfetmişlerdir. Emevîler'in sonlarına doğru birçok Sâsânî teknik ve usulünün benimsendiği ve bu hareketin Abbasiler zamanında daha da hızlandığı görülmektedir.²

Bu dönemde Kuzey Afrika tamamen fethedilip devletin sınırları doğuda Atlas Okyanusu'na kadar uzanmıştır. 91/710 yılında Müslüman ordu birlikleri Cebelitârik (Septe) boğazından geçerek İspanya (İberik Yarımadası) içlerine girmişler ve daha sonra Preneler'i geçerek Karolenji Hanedanı idaresindeki Fransa'ya akınlar yapmışlardır. Kafkasların ötesinde Hazar Türkleri ile temas edilmiş, doğu

* O.M.Ü. İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

¹ Hitti, Siyasi Ve Kültürel İslâm Tarihi, Türkçe'ye Çev: Salih Tuğ, İstanbul 1980, 308

² Bosworth, İslâm Devletleri Tarihi, Türkçe'ye Çev: Erdoğan Merçil ve Mehmet İpşirli, İstanbul 1980, 4; Barthold, İslâm Medeniyeti Tarihi, Başlangıç, İzah ve Düzeltilmeler Kısımlarını Ekleyerek Türkçe'ye çev. Fuad Köprülü, Ankara 1984, 24 vd., 114 vdd., Sanhoury, Le Califat, Paris, 1926, 300

Anadolu'da Bizans sınırlarına akınlar yapılmış ve İstanbul (Kostantiniyye)'a kadar gelinmiştir. Doğu İran'da yerli İran hükümdarlarının ve onların Türk müttefiklerinin şiddetli direnmelerine rağmen, Hâzrem istilâ ve Maverâünnehir yavaş yavaş fethedilmiştir.³

Görüldüğü gibi, gerek dışa karşı fetihler, gerekse iç isyan ve ayaklanmaların ortadan kaldırılması amacı ile düzenlenen orduların ulaştığı bu başarı noktası ancak düzenli, teşkilâtli ve disiplinli bir askerî yapının eseri olabilir.

A. EMEVÎ KARA ORDUSUNDA ASKERLİK GÖREVİ VE HİZMETİ

İslâm tarihinin öbür dönemlerinde olduğu gibi, Emevîler döneminde de orduyu oluşturan en önemli unsur "insan unsuru"dur. Biz de araştırmamızın "ordunun kuruluşu" adını verdiğimiz bu kısımda, insan unsuru üzerinde durarak, Emevî kara ordusunun ne şekilde oluştuğunu ve elemanlarının hangi statüye göre askerlik hizmetine tabi tutulduklarını tesbit etmeye çalışacağız.

Kaynakların verdikleri bilgilerden hareketle Emevî ordularında iki türlü askerî hizmet statüsü uygulandığını söyleyebiliriz. Bunlardan birincisi, Hulefâ-i Râşidîn döneminde de uygulanan zorunlu ve ücretli daimi-nizami askerlik (irtizâk, et-tecnîdü'l-ilzâmî), ikincisi ise gönüllü askerlik (tatavvu', et-tecnîdü't-tatavvuî)dir.

1.Zorunlu ve Ücretli-Daimî-Nizâmî Askerlik:

Bu usûle tabi askerlerden kurulu orduya "murtazika" veya "cündü'l-Murtazika" dendiğini bilmekteyiz. Bu, ordu divanı (dîvânü'l-cünd) yoluyla askere yazılarak, yaptığı askerî hizmet karşılığında devlet bütçesinden kendisine ücret (maaş ve tahsîsât) verilmesi esasına göre yapılan daimî askerliktir.⁴

Murtazika ise, irtizâk statüsüne göre askerlik yapan, bir başka ifadeyle mesleği veya sanatı askerlik olan ve geçimini bu yolla sağlayan

³ el-Belâzurî, Fütûhu'l-Büldân, Kahire1978, 229 vdd., 232-7, 399-417, 421-30; el-Ya'kübî, Tarih, Beyrût 1960, II, 258; Hitti, 316-24, 322-41; Hasan İbrâhim, Târihu'l-İslâm, Kâhîre 1979, I, 306-17; Algül, İslâm Tarihi, İstanbul 1987, III, 26-49, 53 vd.

⁴ Terzi, Abbasiler Döneminde Askerî Teşkilât, Ankara,1986, 34

savaşçılardan (mukâtile) kurulu ordu anlamına gelmektedir.⁵

Emevî Devleti'nin merkez ve taşradaki bölgelerinde yerleşmiş olan ordularda irtizak statüsüne göre askerlik yapan muharip elemanlar bulunmakta ve murtazika askeri bu orduların esas çekirdeğini teşkil etmektedir. Bu dönemde irtizâk statüsündeki zorunlu askerliğin, önceki dönemlere⁶ nisbeten daha bir önem kazandığı ve buna paralel olarak daha da geliştiği görülmektedir.

Halife Muaviye hem siyasî iktidara muhalif fırkaların ülke sınırları içerisinde çıkardığı dahili kargaşa ve isyanları sindirmek, hem de dış saldırılara karşı ülke savunmasını güçlendirmek için, hilâfet merkezinde, vilâyetlerde ve sınır boylarında ordular oluşturmuş ve mevcut orduların asker sayısını artırmıştır. Bunun için de askerî hizmeti, önceki dönemlere nisbeten daha zorunlu hale getirmiştir.

Muaviye'nin bu amaçla "hâssa ordusu" oluşturduğunu görmekteyiz. Hâssa ordusunun esas gücünü yemen asıllı Suriyeli Araplar (Yemeniyye) teşkil etmektedir. Halife oluşturduğu bu hassa ordusu için 2.000 atlı temin eden Yemen asıllı Suriyeli Güney Arapları'na bol para vererek onları istihdâm etmiştir. Hassa ordusuna katılan bu askerlere şenelik 2.000 dirhem ödeniyordu. Yemen asıllı bu kabilelerin sağladıkları askerî katkıya karşılık ayrıca kabilelerinin yönetimi kabile başkanlarına bırakılacak, emretme, yasak koyma, kabile meclisine başkanlık etme, problemlerini çözüme kavuşturma ve her türlü akidlerini sonuca bağlama konularında da serbesti ve otonoma tabi olacaklardı.⁷

Muaviye diğer konularda olduğu gibi bu konuda da askerî siyasetini kullanarak, nefislere mal ve servet sevgisini sokmak istemiştir. O kendisini destekleyenlerin hoşnutluğunu, düşmanlarının da kendisine yönelmelerini ve iktidara tabi olmalarını kazanmak için bol para harcamıştır. Muaviye her iki grubun ileri gelenlerini, onların servet elde etme arzularını gerçekleştirmek suretiyle kendisine yaklaştırmıştır.⁸

Muaviye'den başlayarak bütün bir Emevî döneminde, gerek

⁵ Fârûk Ömer, el-Hilâfetü'l-Abbasiyye fî Asri'l-Fevzâ'l-Askeriyye, Bağdâd, 1977, 137

⁶ Terzi, Hz. Peygamber ve Hulefâ-i Râşidîn Döneminde Askerî Teşkilât, Samsun, 1990,

⁷ el-Mes'ûdî, Mürüci'z-Zeheb, Kahire, 1964, III, 95

⁸ et-Taberî, Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk, Beyrût, ts., V, 228

merkezde doğrudan halifeye bağlı hâssa veya muhafız ordusunda olsun, gerekse vilâyetlerdeki ve sınır boylarındaki ordularda olsun “irtizak” statüsünde ücretli nizami askerler hizmet görüyorlardı.⁹

Askerî hizmetin mecburi tutulmasının bir başka görüntüsü de halife Abdulmelik b. Mervân’ın, teşkil edilen ordulara katılmamak ya da firar etmek isteyenlerin kaçmalarını önlemek için “sâka” adıyla anılan bir sınıf oluşturarak, başına Haccâc b. Yûsuf’u getirmesidir. Bu sınıfın görevi, bir askerî sefer esnasında ordunun arkasından giderek, seferden kaçmak isteyenlerin firarını önlemektir. Sâka sınıfına mensub olan bu görevliler, kimi seferlerde geride kalanların çadırlarını yakmışlardır. Abdulmelik b. Mervân döneminde Basra valiliği yapan Bişr b. Mervân (öl. 75/694), hâricilere karşı sefere çıkardığı orduya, Basra halkından asker alma zorunluluğu getirmiştir.¹⁰

Haccâc b. Yûsuf (öl. 95/714) Irakayn valisi olunca (75/695), Haricî isyanlarını bastırmak amacıyla düzenlediği orduya bölge halkından zorunlu olarak asker alma usûlünü uygulamıştır. Bunun için halka üç günlük bir süre tanımuş, bu süre içinde teşkil edilen orduya katılmayanların boynunu vuracağını ilân etmiştir. Bunun üzerine halk, Haccâc’ın, söylediğini yapacağından korktukları için derhal orduya katılmaya başlamışlardır.¹¹

Haccâc’ın zorunlu askerlik uygulaması ile ilgili bir talimatının, 80/699 yılında Halife Abdulmelik’in izniyle Rutbil’e karşı sevk ettiği Abdurrahman b. Muhammed b. Eş’as (öl. 85/704) komutasındaki ordunun Sicistan’a kadar gelip burada Sicistanlılar’a duyurulmasında da görmekteyiz. Abdurrahman Sicistanlılar’ı toplayıp onlara bir konuşma yapmış ve şunları söylemiştir: “Haccâc beni serhaddinize âmir olarak görevlendirmiş ve ayrıca bana, bölgenizi istediği gibi kullanan düşmanınıza karşı cihad etmeyi de emretmiş bulunuyor. O bakımdan sizden hiçbir kimse bu cihada katılmaktan sakın geri kalmayın. O takdirde ceza ile karşılaşır.”¹²

Corci Zeydân ve Hasan İbrahim Hasan bu uygulamalara bakarak, zorunlu askerliğin (et-tecnîdü’l-ilzâmî), Emevîler döneminin

⁹ İbnü’l-Esîr, el-Kâmil fi’l-Târih, Thk: Tornberg, Beyrût, 1965-66, IV, 469

¹⁰ İbnü’l-Esîr, IV, 158

¹¹ el-Mes’ûdî, III, 138

¹² İbnü’l-Esîr, IV, 455

ortalarında, özellikle Abdulmelik b. Mervân'ın halifeliği döneminde başlatıldığını söylemektedirler. Halbuki zorunlu askerlik daha erken bir dönemde, Hz. Ömer zamanında başlatılmıştır.¹³ Abdülmelik b. Mervân döneminin vali ve komutanlarından Haccâc b. Yusuf ile Bişr b. Mervân'ın yaptıkları ise, Hz. Ömer'in başlattığı fakat zamanla gevşeyen bu esası, daha sert bir şekilde ve baskı unsurunu da kullanarak yeniden uygulamaktan ibarettir.¹⁴ Haccâc zorunlu tutulan askerlikten kaçan veya sefere katılmak istemeyeni, Hz. Ömer ve Hz. Osmân'ın yaptığı gibi, sarığını çıkarıp saç ve sakalı kesilmiş bir şekilde teşhir ederek değil, boynunu vurarak cezalandırmıştır.¹⁵

2. Gönüllü Askerlik:

Askerî alanda gönüllülük (tatavvu'), her hangi bir mecburiyete tabi olmaksızın, sırf kendi arzusu ile, mevcut orduya veya teşkil edilen bir sefere katılarak asker olmaktır. Bu statüye tabi olanlar, ordu dîvânı yoluyla askere alınmadıkları halde, savaş esnasında cihâd çağrısına koşarak, kendi istekleri ile orduya katılıp emir ve komuta altına giren askerlerdir. Böyle gönüllülerden oluşan ordu birliklerine "mutatavvia" veya "cündü'l-mutatavvia" dendiğini biliyoruz. Gönüllüler hazarda normal sivil hayatlarını sürdürmekteydiler. Zorunlu statüde görev yapan ücretli-daimî askerler savaş sona erdiği zaman, buna hakları olduğu halde memleketlerine, ailelerinin yanına dönemiyorlardı. Fakat gönüllüler savaş bittikten sonra, memleketlerine, ailelerinin yanına dönebiliyorlardı. Çünkü onlar gönüllülük çerçevesinde, belirli özel bir maksatla, Allah yolunda cihâd maksadiyle askerî harekâta katılmışlardı. Bu maksat tahakkuk edip savaş sona erince sivil hayatlarına, kendi iş ve güçlerine dönme hak ve hürriyetlerine sahiptiler. Bunlara katıldıkları savaşlarda yaptıkları hizmet karşılığında, devlet bütçesinden herhangi bir maaş ödenmiyordu. Buna karşılık zekât ve ganimetten pay alıyorlardı.¹⁶

Gönüllülerin daha çok dış düşmana karşı savaşan ordulara katıldıklarını görmekteyiz. Bunun yanında, özellikle iç isyanların

¹³ Terzi, a.e., 28 vdd

¹⁴ Krş., Zeydân, Medeniyet-i İslâmiye Tarihi, Türkçe'ye çev: Zeki Mugâviz, Dersaadet, 1328, I, 143; Hasan İbrahim, Târîhu'l-İslâm, I, 518

¹⁵ İbnü'l-Esîr, IV, 158

¹⁶ el-Mâverdi, el-Ahkâmü's-Sultaniyye, Kahire, 1973, 36; Hasan İbrahim, II, 239, III, 283; Terzi, Abbâsiler Döneminde Askerî Teşkilât, 35

bastırılmasında, devletin veya devleti temsil eden siyasi gücün yanında olmak isteyen ve devlet ordularının galibiyet ve zaferini arzulayan halkın, “gönüllü” olarak bu ordulara da katıldıkları olmuştur. Devlete karşı ayaklanan grup ve firkaların silahlı güçlerinin ise tamamen gönüllülerden oluştuğu görülür.¹⁷

Burada gönüllü askerlikle ilgili bir kurum olması bakımından Ribâtlar’ dan da bahsetmemizin gerekeceği kanısındayız. Arapça Ra-Be-Ta kökünden gelen “ribât” kelimesine Kur’ân’da “min ribâti’l-hayl” şeklinde rastlanmaktadır: “Onlara (düşmanlara) karşı kuvvetlerinizi ve atlarımızın bulunduğu ribâtlarınızı tahkim ediniz.”¹⁸ Başlangıçta ribât, savaşa (cihâd) hazır bulundurmaya üzere binek hayvanlarının toplandığı yerdir. Sonraları ribât, aynı zamanda ulakların hayvan değiştirme konağı (menzil, mevki) ve kervansaray olarak da, buna çok yakın bir mana kazanmıştır. Bununla birlikte bu tabir, daha çok erken bir dönemde, bir nevi dini-askerî mahiyetteki bir müesseseye ad olmuştur ki, kendisine has İslâmî bir buluş olarak görünmektedir.¹⁹ Ribâtlar genellikle hudutlarda, stratejik önemi olan başlıca yerlerde kurulmuş müstahkem mevkiilerdir. Emevîler döneminde, buralara “mürâbit birlikleri” yerleştirilirdi. Özellikle ilk dönemlerde, cihâd için gelen gönüllüler buralarda toplanmışlardı. Diğer taraftan, düşman hücumu karşısında, savunmasız yerlerde yaşayan civar halkı da buralara gelip barınırlardı. Ribâtlar bir müdafaa duvarı ile çevrilmiş; binaları, anbarları, ahırları ve bir tasarrut ve işaret kulesini ihtiva eden ve içerisinde bir mescit ile bir hamamı da bulunan bir külliye birimidir. Ribâtlar buldukları yerlerin önemine göre çeşitli büyüklükte olurlar ve hudûdlar üzerinde bir savunma zinciri halinde devam ederlerdi. Ribâtlarda yerleşen mürâbitler, İslâm ülkesini düşmana karşı korumak maksadı ile yapılan bu büyük binalarda oturdukları için büyük ikramlara ve diğer bazı imtiyazlara nail oluyorlardı.²⁰

Muâviye ülkenin sahil şeridinde ribâtlar kurmuştur. O bununla, düşman ülkesine karşı hemen harekete geçecek hazır bir kuvveti sürekli canlı ve ayakta tutmak istiyordu. Halife bu teşkilâtla çok yakından

¹⁷ Terzi, a.e., a.y.

¹⁸ Kur’ân, VIII, 62

¹⁹ Marçais, “Ribât”, İ.A., İstanbul, 1964, IX, 794; Köprülü, “Ribât”, Vakıflar Dergisi, sy. II, Ankara, 1942, 268

²⁰ Marçais, a.y.; Köprülü, a.y.

ilgileniyordu. Öyle ki ribât teşkilâtı cihâdın ayrılmaz bir parçası olmuştur. Böylece ribât halifeliğinin zaferi ve İslâm'ın izzeti için daima çalışan, hamâsî gayrete sahip muttakileri kendisine çeken bir merkez haline gelmiştir. Ribâtlarda yaşadıkları için "murâbıt" adını alan bu gönüllü gazilerin bir çoğu belirli bir süre cihâd görevini yerine getirdikten sonra memleketlerine, ailelerinin yanına dönüyorlardı.²¹

B. EMEVÎ KARA ORDUSUNU OLUŞTURAN KUVVETLER VE YERLEŞTİKLERİ ASKERÎ MERKEZLER

Emevî ordularında zorunluluk ve gönüllülük esaslarına göre askerlik hizmeti yapıldığını belirttikten sonra, bu esasların yürürlükte olduğu orduları meydana getiren kuvvetlerin ne türden kuvvetler olduklarından ve buldukları başlıca merkezlerden söz etmemiz gerekmektedir.

Kaynakların verdiği bilgilerden anladığımıza göre Emevî Devleti'nin askerî varlığı şu dört kuvvetten meydana gelmektedir: 1) Hilâfet Merkezi ve Çevresinde Bulunan ve Doğrudan Doğruya Halifeye Bağlı Muhafız (Hâssa) Kuvveti, 2) Vilâyetlerde Üslenen Kuvvetler, 3) Hudut Garnizonlarında Üslenen Kuvvetler, 4) Yardımcı Kuvvetler

1. Hilâfet Merkezi ve Çevresinde Bulunan ve Doğrudan Doğruya Halifeye Bağlı Muhafız (Hâssa) Kuvveti:

İslâm tarihinde halifelerin muhafız kuvveti bulundurmaları Emevîler ile başlamıştır, diyebiliriz. Daha önce de belirttiğimiz gibi Emevî Devleti'nin ilk halifesi Muâviye, halifeliğinin merkezi Şam'da doğrudan kendisine bağlı ordular teşkil etmiştir. Bunlar ücretli muhafız ordu birlikleri (havası'l-halife)dirler. Halifenin, bu birliklerini Suriye'de meskün Araplar'dan oluşturduğunu biliyoruz. Çünkü Muâviye'nin bu bölgede uzun süren bir valilik dönemi vardır; Hz. Ali taraftarlarına ve diğer muhalif firkalara karşı harekâtında Halife, Suriye'de yerleşen Araplar'ın meydana getirdiği bu askerî güce dayanmıştır. Suriye'de "cünd" adı verilen askerî üsler de bulunmaktadır. Bu üslerde beslenen ordu gerek Bizans'a yönelik askerî seferlerde, gerekse iç isyanlara karşı halifeyi ve merkezî hükümeti korumada görev almaktadır. Hiç şüphesiz bir asker olarak Hz. Ali'ye (hl. 35-40/656-61) denk olmadığını

²¹ Köprülü, 267

söyleyebileceğimiz Muâviye'nin, bir "askerî teşkilâtçı" olarak kendi çağdaşlarının hiçbirinden sonra geldiği söylenemez. O Suriye ordusunu meydana getiren hammaddeyi öyle kamçulamıştır ki, neticede bu kuvvetler İslâm harp tarihinde birinci derecede nizamlı ve disiplinli kuvvetler olarak şöhret kazanmışlardır.²²

2. Vilâyetlerde Üslenen Kuvvetler:

Emevîler zamanında, gelişen ve büyüyen askerî teşkilâtlanmanın gerektirdiği en önemli işlerden biri de gerek o zamana kadar fethedilen ve gerekse yeni fetihlerle kazanılan topraklar üzerinde askerî merkezler oluşturulmasıdır. Ordugâh şehirleri (muaskerât) de diyebileceğimiz bu merkezlerin kuruluşuna Hz. Ömer zamanında başladığımızı biliyoruz.²³ Hz. Ömer Kudüs'ün fethinden sonra 16/637 yılında, hem Kudüslüler'le yapılan antlaşmayı imzalamak, hem de bu bölgedeki genel askerî ve idârî teşkilâtlanmayı yerinde görmek ve gereken düzenlemeleri bizzat yapmak amacıyla Suriye (Şâm) bölgesine gitmiştir. Burayı idârî ve askerî bakımdan, fütûhât öncesi de var olan cündlere (ecnâd) ayırmış, buralara muhtelif kabilelerin efradından oluşturduğu askerî birlikleri yerleştirmiş ve bu cündlere her birini daimi ordugâh (garnizon, muasker) haline getirmiştir.²⁴

Emevîler döneminde de aynen korunan ve yenileri eklenen bu askerî ve idârî organizasyon içerisinde yer alan cündlere en meşhurları Suriye'de: Dimeşk, Humus, Taberiye, Lüd, Remle, Ürdün, Filistin, Kinnesrîn, Antakyâ ve Menbic, Irak'ta: Basra, Kûfe, Musul ve el-Cezîre, Mısır'da: Fustât, Kuzey Afrika'da: Kayravân ve Horasân'da: Merv, Herât, Tûs, Nisâbûr, Şîrâz, Tüster, Bârukân, Hücende (Hocend) ve Belh cündlere aittir. Bu üslerde yerleşen ordular ise esas itibariyle Araplar'dan ve onlara bağlı olarak ta bölgenin yerli halkından oluşmaktadır.²⁵

Kinnesrîn, Yezîd b. Muâviye orayı bir ordugâh haline getirinceye kadar Humus'a tabi idi. Yezîd Kinnesrîn'den ayrı olarak Antakyâ ve Menbic'i de birer ordugâh haline getirmiştir. Antakyâ'nın

²² Della Vida, "Emevîler", İ.A., İstanbul, 1977, IV, 244; Hitti, 308 vd., 357

²³ Terzi, Hz. Peygamber ve Hulefâ-i Râşidîn Döneminde Askerî Teşkilât, 34 vdd.

²⁴ el-Belâzurî, 155; İbnü'l-Esîr, II, 495; es-Sâkit, "el-Ceyş fi't-Türâsi'l-Arabiyyi'l-İslâmî", el-Müerrihu'l-Arabî, sy. XXIII, Bağdâd, 1983, 182 vd.

²⁵ İbnü'l-Esîr, II, 451, 527 vdd., III, 83 vd., 88 vd.; Ayrıca bak: Massignon, "Explication du Plan de Basra", Opera Minora, Beyrût, 1963, Tome III, 65-70

Hulefâ-i Râşidîn'den Hz. Ömer ve Hz. Osmân (hl. 23-35/644-56) nezdinde de büyük bir önemi vardı. Hz. Ömer Antâkyâ fethedilince komutan Ebû Ubeyde'ye "iyi niyetli ve tedbirli müslüman askerlerden oluşan bir birliği buraya yerleştirmesini, onları savaşa hazır halde bulundurmasını, aylıklarını (u'tıyyât) kısmamasını" bir emirnâme ile bildirmiştir. Muâviye Suriye valisi olunca aynı emirleri ona da yazmıştır. Daha sonra Hz. Osmân Muâviye'ye, Antakyâ'da devamlı surette asker bulundurmasını ve bu askerlere iktâ' yoluyla topraklar vermesi talimatını göndermiştir. Muâviye'de bu talimata uygun hareket etmiş ve verilen emirleri yerine getirmiştir. Muâviye bu defa 42/662 yılında Farslar'dan Baalbek, Hims ile Kûfe ve Basra halkından bazı zümreleri Antakyâ'ya naklederek orada iskân etmiştir. Velid b. Abdülmelik de (hl. 86-96/705-715) sahillerdeki Selûkıyye topraklarını Antakyâ'daki askerlere iktâ' olarak vermiştir. Antakyâ'ya yerleşen askerler burayı imar etmişlerdir.²⁶

Halife Velid b. Abdülmelik Filistin ordu komutanlığına kardeşi Süleymân b. Abdülmelik'i (hl. 96-99/7117) atamıştır. Süleymân Lüd'e gelmiş, Remle şehrinin yerini belirlemiş ve buraya şehri kurmuştur, şehri kurarken ilk önce "Dâru's-Sebbâğîn" adlı konağı yaptırmış ve konağın ortasına bir de sarnıç aştırmıştır. Sonra cami için yer ayırmış ve buraya cami yaptırmıştır. Süleyman cami tamamlanmadan halife olmuş, halifeliği süresince camiin inşası devam etmiştir. Bu camiin inşasını tamamlamak Süleyman'dan sonra halife olan Ömer b. Abdulaziz'e (hl. 99-101/717-20) nasib olmuştur. Ancak Ömer camiin planını küçültmüştür. Süleyman Remle'de komutan iken kendisine ait bir konak yaptırdıktan sonra başkalarının da kendi evlerini yaptırmalarına izin vermiştir.²⁷

Doğuda Basra ve Kûfe İran, Hûzistân ve doğudaki bütün fetihlerin ana harekât üssü idi. Basra askerî valisi (emîr) Ziyâd b. Ebîhi (öl. 53/673) Horasân ve Tohâristân'a yapılan seferleri, mesafenin uzaklığı sebebiyle Kûfe ve Basra ordugâhlarından gerektiği şekilde destekleyemiyordu. Bu mahzuru gidermek maksadıyla savaş bölgelerine yakın yerlerde yeni ordugâhlar kurma lüzûmunu hissetmiş ve halife Muâviye'yi de buna iknâ ederek 51/671 yılında Merv'i bir ordugâh şehri haline getirmiştir. 47.000'i Kûfe ve Basra ana üssünden, 7.000'i de Horasân bölgelerindeki Mevâli'den oluşan 54.000 kişilik

²⁶ el-Belâzurî, 153

²⁷ el-Belâzurî, 149

orduyu, başta Merv olmak üzere Herât, Tûs, Nîşâbûr ve Belh şehirlerine yerleştirmiştir. Buralara yerleştirilen ordular Aşağı Türkîstân'a (Mâverâun-nehr) karşı girişilecek fetihlerde harekât üssü görevi yapmışlardır. 107/726 yılında, zamanın Horasân askerî valisi Esed el-Kasrî, iç savaşlar esnasında harap olan Belh'i yeniden imâr edip, Bârûkân'da bulunan garnizon ile o zamana kadar Merverûz'da kalmış olan "eyalet merkezi idare teşkilâtını" bu şehre nakletmiştir.²⁸

el-Cezîre önceleri Kınnesrin'e tabi idi. Abdülmelik b. Mervân burayı müstakîl bir ordugâh şehri (cünd) yapmış ve oğlu Saîd'i bölgenin merkezi olan Musul'a vali tayin etmiştir. Saîd Musul'un surlarını yaptırmış ve burayı müstahkem bir mevki haline getirmiştir. Saîd şehrin sokak ve caddelerini de taşlarla döşetmiştir.²⁹ Artık bundan sonra el-Cezîre cündünün askerî birlikleri aylıklarını ve yiyeceklerini bu bölgenin gelirinden (harâc) almaya başlamışlardır. O dönemde Musul el-Cezîre'nin karargâhı ve doğu ile batının birleştiği bir kavşak noktası durumunda idi.³⁰

Muâviye sahilleri askerî birliklerle tahkim ettiğinde Lâzikiye ve Cebele'ye de asker yerleştirip buraları da koruma tedbirleri ile müstahkem hale getirmiştir. Cebele daha önce Bizans'a ait bir kale idi. İslâm orduları Hıms'ı fethettikleri zaman Rumlar burayı terk etmişlerdi. Muâviye Bizans'tan boşalan Cebele'ye asker yerleştirmiş ve buraya Rum kalesinin dışında bir kale yaptırmıştır.³¹

Bu dönemde Fustât bütün bir Mısır'a hakimdi. Mısır Afrika'da batıya olduğu kadar güneye doğru yürütülen seferlerin de harekât üssü olmuştur.

Emevîler ordugâhların üzerinde önemle durarak bu merkezlerin gelişmesini sağlayıcı her türlü tedbiri almışlardır. Ordugâhların seçimi, kurulması, düzenlenmesi ve donanımı çok dikkatli bir şekilde ve askerî stratejiye uygun olarak yapılıyordu. Bu merkezlerdeki tahıl ambarları, askerler için gerekli erzâk ve mühimmat depoları, at tavlaları artırılıyordu. Kışlaların yapımı, anarımı, genişletilmesi ve güzelleştirilmesi konusunda imar faaliyetleri artarak devam etmiştir.

²⁸ Yıldız, İslâmiyet ve Türkler, İstanbul, 1980, 11; Hartmann, "Belh", İA., İstanbul, 1979, II, 486

²⁹ el-Belâzurî, 328

³⁰ el-Belâzurî, 137 vd.; İbnü'l-Esîr, II, 451, 527 vdd.

³¹ el-Belâzurî, 139

Ordu ile ilgili bütün kayıtlar, bu merkezlerdeki “divânu’l-cünd” adı verilen “askerî daire” tarafından tutuluyordu.³² Neticede ordugâhların kurulması ile, savaşan askerlerin eğitilip yetiştirilmesi, silah, techizât ve diğer mühimmatın bulundurulması ve ordunun bütün ihtiyaçlarının karşılanması yoluyla, askerî alanda olduğu kadar çeşitli ilim, sanat ve kültür alanında da ün yapmış şehirler ortaya çıkmıştır diyebiliriz.

Emevî ordugâh şehirlerinde maaşlı veya ücretli askerlerin (cündü’l-murtazika) bulunduğunu gösteren bir olay şöyle cereyan etmiştir: Irak’ta Küfeliler, Basralılar, ilim adamları, serhadlerde bulunanlar ve askerler Haccâc’a kızgınlıklarından dolayı ona karşı savaşıma karar verip Deyru’l-Cemâcim’e gelerek Abdurrahmân b. Muhammed’in etrafında toplanmışlardı. Bunlar arasında yalnız ücretli askerlerin sayısı 100.000 kadardı.³³ Aynı konuda aynı bölge ile ilgili bir olayı da zikredebiliriz: Halife Abdülmelik kardeşi Bişr’i Basra valiliğine atamıştı. Valinin görev yerine gitmesinin hemen ardından halifenin, Mühelleb’i (öl. 82/702), Haricîler (Ezrakîler)’le savaşmak üzere, Basra garnizonu sakinleri ve ileri gelenleri ile birlikte görevlendirmesini emreden yazısı geldi. Bişr istediği kimseleri halk arasından dilediği gibi seçiyordu. Ayrıca Abdülmelik Kûfe halkından şerefli, kahramanlığı ve tecrübesi ile meşhur olan birisini de kalabalık bir ordu ile birlikte Mühelleb’in yanına göndermesini validen istemişti. Bunun üzerine Mühelleb, Cüdey’ b. Saîd b. Kabîsa’yı görevlendirerek ona dîvan (divânu’l-cünd)’dan askerler seçmesini emretmiştir.³⁴

3. Hudut Garnizonlarında Üslenen Kuvvetler:

Bu dönemde Bizans’ın boşalttığı boş hudûd bölgesinde bulunan Bizans garnizonları, Emevîler tarafından ele geçirilerek yeniden tamir ve tahkim edilmiş ve içerlerine askerî birlikler yerleştirilmiştir. Malatya (Melitene)’dan başlayıp yukarı Fırat üzerinden Tarsûs’a kadar uzanan Adana (Ezene), Masîsa (Missis, Mopsuestia), Mar’âş (Germanikeia)’ı da içine alan bu “İslâm müstahkem mevkilerinin ve kalelerinin oluşturduğu uzun dizi, askerî yolların birbiri ile birleştiği noktalarda veya dar dağ geçitlerinin giriş noktalarında stratejik olarak yerleştirilmiş birlik ve kuvvetlere sahipti. Kale ve burçlarla takviye edilmiş bu

³² Kubbel, “Sur Le Systeme militaire des Omayyades”, Palestinsky Sbornik, Moskova, 1959, IV/67, p.115

³³ İbnü’l-Esîr, IV, 469

³⁴ İbnü’l-Esîr, IV, 365 vd.

müstahkem mevkilere “es-suğûr” adı veriliyordu. Mezopotamya’yı kuzey-doğu istikametinde muhafaza altında tutan hat “es-Suğûru’l-Cezeriyye” adıyla, Suriye’yi koruyan hat ise “es-Suğûru’ş-Şâmiyye” ismi ile anılıyordu.³⁵ “Emevî hudûd garnizonları” da diyebileceğimiz bu mustahkem mevkiler, bu dönemde Sûriye’deki ordugâhlardan (ecnâd) Kinnesrin’e bağlıydılar. Kinnesrin cündü suğûr adı verilen bu hudut bölgelerinin idare merkezi idi. Bu bölgeler daha sonra Abbâsiler döneminde, “el-âvâsım” adıyla müstakil bir idari bölge haline getirilmiştir.³⁶

Bu garnizondan birisi de Massîsa’dır. Abdullah b. Abdulmelik b. Mervân 84/703 yılında yaz seferleri (savâif) için ordusunun başında savaşa çıktığında Antâkyâ geçidini geçmiş ve Massîsa’ya varmıştır. Buranın kalesine eski temeli üzerine yeniden yaptırmış ve içerisine askerler yerleştirmiştir. Bu askerlerin 300 tanesini, kuvvet ve kahramanlıklarıyla tanınanlardan seçmiştir. Komutan Abdullâh’ın Massîsa’ya gelip burasını imar ve tahkim etmesinden önce burada müslümanlar ikâmet etmiyorlardı. Abdullah kaleye bir de cami yaptırmıştır. Her yıl Antakya’dan buraya “kale muhafızları” gelirler ve kışı burada geçirdikten sonra geri dönerlerdi. Bunların sayısı 1500 ila 2000 arasında değişiyordu.³⁷

Suğur eş-Şâmiyye hattında yer alan garnizondan birisi de Tarsus’tur. Burası daha önce Ubâde b. Sâmit komutasındaki İslâm ordusu tarafından fethedilmişti. Fetih’ten sonra kale halkı burayı terk etmişlerdir. Muâviye Tarsus’u yeniden inşâ ve tahkim etmiş ve ikâmet edilecek bir şehir (ordugâh) haline getirmiştir. Şehre askerler yerleştirmiş ve onlara arâzî iktâ’ etmiştir.³⁸

4. Yardımcı Kuvvetler:

Emevîler yerli hükümdarlar arasındaki geçimsizliklerden geniş ölçüde yararlanmışlar ve bu siyasetlerinin ustaca yürütülmesi sayesinde, hemen her zaman kâfi derecede “yardımcı kuvvete” de sahip olmuşlardır.³⁹ Kutaybe b. Müslim (öl. 96/715) fethedilen diğer

³⁵ el-Belâzurî, 168 vdd.; İbnü’l-Esîr, II, 410, 427, 490-94; Hitti, 317

³⁶ el-Belâzurî, 173; İbnü’l-Esîr, VI, 108 vd.

³⁷ el-Belâzurî, 169

³⁸ el-Belâzurî, 139

³⁹ Kubbel, 125

şehirlerde oturan halk gibi, ilk defa fethedildikten sonra Buhârâ halkını da, “mahallî ordulardan” oluşan ilâve kuvvetlerle kendisine “yardımcı” olmaya mecbur tutmuştur. Arap-İslâm ordularıyla birlikte hizmet gören, mahalli halkın çıkarmaya mecbur olduğu bu kuvvetlerin mevcudu 10.000 ilâ 20.000 arasında değişiyordu.⁴⁰

C. EMEVÎ ORDULARININ İNSAN UNSURU

1. Araplar:

Emevîler döneminde, gerek halifenin merkezde bulunan muhafız veya hassâ ordularında gerekse taşrada ve sınır boylarında yerleşen ordularda esas unsuru Araplar teşkil ediyordu. Orduların çekirdeğini Araplar oluşturuyor, başka bir deyişle ordularda hakim unsur Arap kabileleri idi. Tabiatıyla her türlü tahsisât, fetihler esnasında fethedilen eyâletlerden gelen para ve ganimet dışında aylık ve yıllık ücretten aslan payı da bu unsura aitti.⁴¹ Emevî Devleti’ni kuran halife olarak bildiğimiz Muâviye, daha önce başka vesilelerle de kaydettiğimiz gibi, gerek kendi iktidarını emniyet altına almak, gerekse halifelik devletinin sınırlarını genişletmek hususunda esas itibariyle Suriyeliler’e ve ekseriyetle Yemen’den gelmiş Suriye’li Arap halk unsuruna dayanıyordu. Ordularda hakim unsur olan Arap askerlerinin oluşturduğu birlikler, Kuzey Arabistanlılar (Mudarîler, Kaysiler) ve Güney Arabistanlılar (Yemenîler, Kelbîler) olmak üzere iki gruba ayrılmaktaydı. İslâm’dan önce Kuzey Arabistan’da yaşayan kabileler Irak’a hicret etmişler ve Dicle nehri boyunca Diyâr-ı Rabîa ve Fırat boyunca da Diyâr-ı Mudâr adı verilen iskân bölgelerini kurmuşlardı. Benû Mudâr içinde Kayslar en ileri ve en yüksek mevkiî işgal ediyorlardı. Suriye’ye gelip yerleşen diğer kabileler aslında Güney Arabistan menşeli idiler. Bunlara Yemenliler deniyordu. İşte bu Yemenliler içinde önde gelen zümre Benû Kelb topluluğu idi. İran’ın kuzey-doğu eyaleti olan Horasân’da yaşayan Araplar çoğunlukla Basra’dan gelmişlerdi ki bu sebeple bunlar ekseriyetle Kuzey Arabistanlı sayılırlardı. Fırat nehri bölgesindeki Kayslar’a mukabil oradaki önde gelen kabile ise Temim kabilesi idi. Horasân’daki Yemenli zümre Ezdîler adıyla anılıyordu. Diğer bölgelerde yaşayan Kaysiler ise Nizârîler yahut Maadiler şeklinde adlandırılıyordu. Fakat

⁴⁰ Hasan İbrâhim, I, 307; Kitapçı, Türkistan’da İslâmiyet ve Türkler, Konya, 1988, 99

⁴¹ Lewis, Tarihte Araplar, Türkçe’ye Çev: Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul, 1979, 79 vd.

bu kabilelerin taşıdıkları isim ne olursa olsun, bunları birbirinden ayırmada umumiyetle “Kuzey Arabistanlı” veya “Güney Arabistanlı” olmaları ağır basıyordu. Senelerin ilerlemesiyle Kaysîler ve Yemenîler ayrı ayrı siyasi fırkaların çekirdeğini teşkil etmişlerdir.⁴²

Muâviye'nin, anası Yemenliler zümresinden Kelbiler'e mensup Meysûn'dan doğma oğlu Yezîd de (hl. 60-64/680-83) Kelb kabilesine mensup bir kadınla nikâhlanmıştı. Hased ve kıskançlık tarafları büyük olan Kaysîler onun yerine gelen Muâviye b. Yezîd'e (hl. 64/683-84) biat etmeyi reddedip Abdullâh İbn Zübeyr'in (öl. 73/692) Hicâz'daki halifelikliğini desteklemişlerdir. Merc-i Râhit'teki Kelbîler'in Kaysîler'e karşı kazandıkları kesin zafer (65/684) Emevîler hanedanının Mervânîler kolunun kurucusu Mervân b. Hakem'in (hl. 64-65/684-85) iktidara gelişini sağlamıştır. Halife Velid b. Abdulmelik zamanında Kaysîler'in siyasi kuvvet ve kudreti, Haccâc b. Yûsuf ve yeğeni Hindistan fatihi Muhammed b. Kâsım (öl. 96/715) ile Orta Asya'yı (Türkistân) itaat altına alan Kuteybe b. Müslim'de toplanıp temerküz etmiştir. Velid b. Abdulmelik'in kardeşi Süleymân b. Abdulmelik Yemenliler'e itibar gösterip yer vermiştir. Bununla birlikte Mudâr kabilesine mensup annesinin tesiri altında Yezîd b. Velîd (hl. 126/744), Velîd b. Yezîd'in (hl. 125-26/743-44) de yaptığı gibi Kaysî zümreyi himayesi altında tutmuş ve iktidarını onlara dayamıştır. Selefî Velîd b. Yezîd'in elinden iktidarı çekip almada Yezîd b. Velîd b. Abdulmelik Yemenli kuvvetlerden istifade etmiştir. Emevîler iktidarının daha sonraki safhalarında halifelerin bu yola baş vurmuş olmaları, bütünlük ve birlik içinde bir imparatorluğun başkanı olmaktan çok belli bir siyasi zümrenin başı haline gelmelerini sağlamıştır diyebiliriz.⁴³

Emevî yönetimindeki bu kabile asabiyeti ordu teşkilâtını da etkilemiştir. Orduyu kabile birliklerine ayırmak Emevî ordusunun özel karakterini teşkil eder. Bu karakter sadece hükümet merkezindeki ve vilâyetlerdeki ordularda korunmakla kalmamış, aynı zamanda sefer halindeki ordu kamplarında ve savaş cephesi kurmada da korunmuştur.⁴⁴

⁴² Hitti, 431

⁴³ Hitti, 432

⁴⁴ Kubbel, 130

2. Türkler:

Emevîler döneminde Türkler'le temas yoğun bir şekilde yaşanmıştır. Çünkü Aşağı Türkistan'ın (Mâverâû'n-Nehr) bu dönemde fethedildiğini biliyoruz. Bu vesileyle askerî kabiliyetleri öteden beri çok iyi bilinen Türkler de Emevî ordusuna alınmaya başlanmıştır. Bilindiği üzere Horasan'a gelen Emevî askerî valileri Aşağı Türkistân'ın büyük şehirlerine sık sık yaptıkları büyük hücum ve baskınlar sayesinde pek çok esirler alarak tekrar Merv'e dönerlerdi. Nitekim Basra'da oturan, bölgeyi ve askerî harekâtı buradan sevk ve idare eden vali-komutan Ubeydullâh b. Ziyâd (öl. 67/686) Horasân'ın kuzeyine doğru fetih harekâtını yürüttüğü sırada, Buhârâ'ya kadar gelerek şehri kuşatmıştır. Buhârâ'da hüküm süren Türk hükümdarlarından Kabac Hatun barış teklifinde bulunmuş, Ubeydullâh da bu teklifi kabul etmiş ve kuşatma kaldırılmıştır. Komutan Ubeydullâh Buhârâ'dan 2.000 kadar muharip Türk okçusu alarak Basra'ya dönmüş ve onları bu şehre yerleştirmiştir.⁴⁵ Askerlerin mensup oldukları kabile ve unsurlara göre yerleştirildikleri bu ordugâh şehrinde Türkler de daha sonraları "Buharalılar Mahallesi" (es-Sikketü'l-Buhâriyye) adıyla anılacak bir semte yerleştirilmişlerdir. Buharalı ve Semerkantlı bu askerler çok iyi ok atıcıları olarak tanınmaktaydılar. Emevî ordusunda hizmete alınan bu askerlerin muharip gücünden yararlanılmıştır.⁴⁶

Ubeydullâh b. Ziyâd'ın bu harekâtından bir sene sonra Semerkant'a hücum eden Said b. Osmân ise çoğunluğunu muharip Türk unsurunun teşkil ettiği 30.000 esir genç ve asilzadelere de 50-80 kişi ile birlikte Merv'e dönmüştür.⁴⁷

Çeşitli vesilelerle müslüman topluma kazandırılan ve daha sonraları "mevâlî" diye anılan, aralarından gerçekten de pek çok büyük alim, devlet adamı ve komutan çıkan bu Türkler'in eski inançlarında kalmadıkları ve sıkı bir İslâmî eğitime tabi tutuldukları göz önüne getirilirse, Aşağı Türkistan halkından ilk devirlerde bu şekilde ihtida edenlerin sayılarının bir hayli yüksek oldukları akla gelmektedir. Bu kabil ihtidalarında Emevî ordularının yanı sıra lüzûmu anında, bir takviye gücü olarak kullanılmak üzere Aşağı Türkistan halkından kurulan

⁴⁵ el-Belâzurî, 410; et-Taberî, II, 169

⁴⁶ İbn Kuteybe, Uyûnu'l-Ahbâr, Kahire, 1925, I, 132

⁴⁷ el-Belâzurî, 411; İbn Hubeyb, Esmâu'l-Muğtâlin, Kâhire, 1954, VI, 166

mahalli askerleri de ilâve etmemiz gerekmektedir. Saïd b. Osmân tarafından ilk defa Semerkant'tan aldığı esirlerle çekirdeği teşkil edilen ve genellikle Türk olan bu askerlerin sayıları 10 bin ilâ 20 bin arasında değişmek üzere Emevîler döneminin sonuna kadar devam etmiştir.⁴⁸ Son Emevî halifesi Mervan b. Muhammed'in (hl. 127-32/744-50) Irak ve Horasan askerî valisi İbn Hübeyre'nin emir ve komutası altında ise 1.300 Buhârâ'lı Türk askeri bulunuyordu.⁴⁹

Bu vesileyle biz Emevî ordusundaki Arap ve diğer unsurlara mensup askerlerin, ok atıcılıkta, bu orduya sonradan katılan sözünü ettiğimiz Türk okçulardan etkilendiklerini söyleyebiliriz.

3. Berberîler:

Emevîler zamanında Kuzey Afrika ve Endülüs'te sürmekte olan yoğun askerî harekâta, çok eski zamanlardan beri Kuzey Afrika'da yerleşmiş ve buranın yerlileri olan Berberîler görev almışlardır.⁵⁰ Muâviye 50/670 yılında askerî vâli Ukbe b. Nâfi'nin (öl. 63/683) yardımına 10.000 kişilik bir imdâd kuvveti (yardımcı kuvvet) göndermişti. Ukbe bu ordu ile İfrikyye'ye girmiş ve burayı fethetmiştir. Onun sayesinde pek çok Berberî müslüman olmuştur. Emevîler bu yerli müslümanları da ordularına alarak Sudân'a ulaşmak istemişlerdir. Bu vesileyle İslâmiyeti kabul etmelerini sağlamak için onlara çok iyi davranmışlardır. Abdülmelik b. Mervân'ın Kuzey Afrika valisi ve komutanı Hassân b. Nu'mân (öl. 81/700) 74/694 yılında bu bölgeyi tahrip eden ve çeşitli kehanetlerde de bulunduğu için adına Kâhine denilen bir kadın komutanla yaptığı savaşta galip gelmişti. Kâhine'nin bozguna uğratılması üzerine emrindeki Berberîler'den oluşan orduya mensup askerler Hassân b. Nu'mân'dan emân istemişler, o da onlara, aralarından on iki bin kişilik bir ordu oluşturup kendisine "yardımcı kuvvet" olarak katılmaları şartıyla emân verip anlaşma yapmıştır. Hassân bu on iki bin kişinin komutanlığına mağlûb ve maktûl Kâhine'nin iki oğlunu getirmiştir. Bundan sonra İslâmiyet Berberîler arasında oldukça yayılmış ve Berberîler Emevî komutanların emrinde Mağrîb'in (Fâs) fethini gerçekleştiren orduların çekirdeğini oluşturmuşlardır.⁵¹ Komutan Târik b. Ziyâd'ın Endülüs'ün fethi için

⁴⁸ Kitapçı, 98 vd.

⁴⁹ İbn Hallikân, Vefeyâtü'l-A'yân, Beyrût, ts., VI, 316

⁵⁰ Hasan İbrâhim, I, 490, 518; Yver, "Berberîler", İA., İstanbul, 1979, II, 525

⁵¹ İbnü'l-Esir, IV, 372; Hasan İbrâhim, I, 285

teşkil edip sevk ve idare ettiği ordunun ekseriyeti Berberiler'den oluşmaktaydı.⁵²

4. Farslar:

Emevî ordularında, özellikle doğudaki fetih harekâtını yürüten ordularda, Arap unsurun yanında Arap olmayan müslümanlara da yer veriliyordu. Bunlara o dönemde "mevâlî" deniyordu. Mevâlî arasında İranlı Fars unsuru önemli yer tutmaktadır.

Süratle çoğalan mevâlî nüfusun sayısı kısa zamanda kendi bölgelerindeki Araplar'ın sayısını geçmeye başlamıştı. Mevâlî'nin ordugâh şehirlerinde büyük kitleler halinde yerleşmeleri huzursuz ve tehlikeli bir şehirlî nüfusun ortaya çıkması neticesini doğurmuştur. Bunlar artan siyasi önemlerinin, kültür üstünlüklerinin ve askerî seferlerde artan paylarının şuurunda idiler.⁵³

Kuteybe b. Müslim 86/705 yılında Haccâc tarafından Horasan valiliğine gönderilmiştir. Bölgenin eyalet valisi ve askerî komutanı olan, başka bir ifadeyle askerî vali diyebileceğimiz Kuteybe Buhârâ'nın fethini müteakip orduyla ilgili bazı düzenlemeler ve tedbirlere de başvurmuştur. Kendilerini muharip unsur ve muharip sınıf kabul etmeleri sebebiyle, Arapları tamamen kendi haklarını tercihe zorlayan kavmiyetçilik ruhunun, İslâm ordusundaki çoğu Fars kökenli olan İranlı askerlerin sayısını hayli azalttığı söylenebilir. Bu dönemde, 9.000'i Basra ve çevresindeki Arap kabilelerinden, 7.000'i Bekroğulları'ndan (Benû Bekr), 10.000'i Temîmoğulların'dan (Benû Temîm), 4.000'i Abdulkays-lar'dan, 10.000'i Ezdler'den (Benû Ezd) oluşan toplam 47.000 kişilik orduda Deylemlî Hayyân en-Nabtî'nin komuta ettiği sadece 7.000 kişilik bir "mevâlî birliği" bulunmaktadır.⁵⁴

5. Esirler ve Köleler:

Emevîler döneminde halifelik devletine yeni bölgeler katıldığı için bu bölgelerde yaşayan insanların bir kısmı savaş esnasında esir ve köle olarak komutanların eline geçiyordu. Bunların bir kısmı hilâfet ordularında irtizak statüsünde ücretli asker (murtazıka) olarak hizmet görüyorlardı. Bir kısmı da aşağıda görülebileceği gibi yardımcı

⁵² Hasan İbrahim, I, 319

⁵³ Lewis, 83

⁵⁴ el-Belâzurî, 412; İbnü'l-Esîr, V, 6; Zeydân, I, 143, 153; Hasan İbrâhim, I, 306 vd.

hizmetlerde istihdam olunuyordu.

Emevî ordusunun bazı kıtalarında kaynağını esirlerin teşkil ettiği muharip olmayan birlikler vardı. Bunların orduda yardımcı hizmetlerde çalıştırıldıkları, fakat gerektiğinde silahlandırıldıkları ve muharip sınıfa dahil edildikleri görülmektedir. Meselâ 77/697 yılında Irakayn valisi Haccâc, Harici Şebîb b. Yezîd'in (öl. 77/697) ordularına karşı "silâhlı esirlerden" faydalanmış ve 112/731'de Mâverâünnehr'in fethinde Türkler'le savaşıcak orduları teşkil ederken esirleri de, önceden hürriyet vaad ederek silâhlandırmıştı.⁵⁵ İbnü'l-Esîr'in bildirdiğine göre 69/688 yılında komutan Suheyb b. Muhâcir, Cerâcime'ye karşı düzenlenen askerî harekâta katılacak esirlere, yalnız hürriyetlerini değil, Dîvânu'l-Cünd'e alınıp murtazika statüsüne geçirileceklerini de vaad etmişti. Çünkü esirlerle mevâlî, Emevî komutanlarından Abdullâh b. Vehb el-Cüş'âmî'nin açıkça ifade ettiği üzere, bu gibi vaadlerde bulunulmadıkça savaşta ümit verici bir güç sağlayamıyorlardı. Nitekim esirlerin Semerkand önünde, Cüneyd b. Abdurrahmân tarafından silâhlandırılıp savaşa katılmaları karşılığında hürriyetleri vaad edilince, büyük bir azim ve cesaretle savaştıkları görülmüştür.⁵⁶ Ordudaki kölelerin bir kısmının da, esasen Afrika'nın doğu sahillerinden getirilip Basra ve civarına yerleştirilen ve Şattu'l-Arab arazisini işlemek için çalıştırılan Zenciler'den oluştuğunu söyleyebiliriz.⁵⁷

D. ORDU KOMUTANLIĞI

a. Komutanda Bulunması Gereken Nitelikler

Önceki dönemlerde olduğu gibi Emevîler döneminde de orduların sevk ve idaresine atanacak komutanlarda birtakım nitelikler aranmış ve bu niteliklere sahip olan kişilere komutanlık görevi verilmiştir. Kaynaklarda çeşitli vesilelerle belirtilen bu nitelikleri⁵⁸ şöylece sıralayabiliriz:

⁵⁵ et-Taberî, VII, 249; İbnü'l-Esîr, V, 125

⁵⁶ İbnü'l-Esîr, IV, 251; Kubbel, 118 vd.

⁵⁷ Abd Dixon, The Umayyad Caliphate, London, 1971, 147 (17 nolu dipnot)

⁵⁸ el-Hersemlî, "Muhtasar fi Siyâseti'l-Hurûb", Yazma nushanın el-Câmiatü'l-Arabiyye'deki 844 nolu mikrofilm, Vr. 4, 6-7'den naklen Avn, el-Fennü'l-Harbi fi Sadri'l-İslâm, Mısır, 1961, 79; İbnü'l-Esîr, IV, 342 vd., 360, 441, 455; İbn Abdi Rabbih, el-İkdü'l-Ferîd, Kahire, 1949, I, 99; el-Halefât ve Esad, el-Askeriyyetü'l-İslâmiyye, Zerkâ, 1983, 196; Hasan İbrâhim, I, 318 vd.

1. Derin bir imana sahip olmak:

İslâm devletlerinde önemli idarî görevlerde olduğu gibi, orduların yönetimine getirilen kişilerde de iyi bir mü'min ve müslüman olma şartı daima aranmıştır. Buna, yapacağı işlerde zulüm ve haksızlık etmemek için, Allah'ın emirlerine uyup yasaklarından sakınmak şeklinde özetleyebileceğimiz "takvâllahı" da ilâve edebiliriz. Komutanın düşmana karşı harekâtında, elde ettiği bölgede yapacağı işlerde -ki bu bölgelerin idarî ve askerî yöneticisidir- ve kendi askerlerine karşı muamelesinde Allah'tan sakınması gerekeceği düşünülmüştür.

2. Devletine bağlı ve itaatkâr olmak:

Bu, komutanın mensubu bulunduğu devlete ve hükümete yürekten bağlı olması, devletini yani askerî gücünü temsil ettiği siyasi idareyi içten ve samimi olarak sevmesi ve onun için her türlü tehlikeye karşı koymayı göze alması demektir. Bu özellik Emevîler'de göz önünde tutulmuştur. Emevîler siyasi iktidarlarına gönülden bağlılıkları ile tanınan kişileri komutanlığa getirmişlerdir. İçeride Şüiler, Hariciler ve Zübeyrîler gibi siyasi iktidara karşı ayaklanan zümreleri tesirsiz hale getirebilmek, dışarıda da harici düşmana karşı devletin varlığını ayakta tutabilmek ve bu güçle, yeni topraklar elde edebilmek için bunun gerekli olduğuna inanmışlardır. Buna ruhî ve manevî şart da diyebiliriz. Ziyâd b. Ebîhi, Ubeydullâh b. Ziyâd, Mühelleb b. Ebî Sufra ve bu aileden gelen diğer komutanlar, Haccâc b. Yusuf, Kuteybe b. Müslim, Halid b. Abdullâh el-Kasrî (öl. 125/743), Tarık b. Ziyâd, Mûsâ b. Nusayr (öl. 98/717), Nasr b. Seyyâr (öl. 131/748) ve daha bir çokları hep bu niteliğe sahip komutanlardır. Bunlar devletine bağlı, onu güçlendirmek uğruna kendisini feda eden, onu büyütme amacına cansiperane bir şekilde hizmet eden komutanlardır.

3. Harp sanatını bilmek; savaş bilgi ve tecrübesine sahip olmak:

Bu vasfın kapsamına, savaş için gerekli olan tedbirleri en iyi bir şekilde alabilmeyi; harbin idaresini, savaşı kabul edebilecek yerleri, harp hile ve taktiklerini ve bütün ta'bie şekillerini çok iyi bilmeyi; askerlerini en iyi bir şekilde savaş düzenine sokabilmeyi alabiliriz.

Komutanda aranan şartların en önemlilerinden birisi de savaş bilgi ve tecrübesine sahip olmak ve harp sanatını bilmektir. Komutan

savaşa sürdüğü askerlerden daha iyi savaşabilmeli, onların hepsinden daha çok savaş bilgi ve tecrübesine sahip olmalıdır. Bu konuda halife Abdülmelik b. Mervân, Basra valiliğine atadığı Hâlid b. Abdullâh el-Kasrî'nin Mühelleb b. Ebî Sufra'yı Ahvâz âmili olarak görevlendirmesine çok kızmış ve ona şunları yazmıştır: "Ben durumu öğrenmiş bulunuyorum. Elçine de Mühelleb'in durumunu sorduğumda bana onun Ahvâz'da amil olarak çalışmakta olduğunu söyledi. Mekkeli bir bedevî olan kardeşini savaş komutanı olarak gönderirken, Mühelleb gibi birisini haraç toplamakla görevlendirmek şeklindeki görüşünün Allah belâsını versin. Mühelleb uğurlu, savaşla karşı karşıya kalmış, savaşın sıkıntılarını çekmiş birisidir. O savaşçıdır ve savaşçıların çocuğudur. Hemen Mühelleb'e haber gönder, onları karşılasın. Ben Kûfe'de bulunan Bişr'e, sana bir ordu ile yardımcı olması için haber gönderdim. Sen de onlarla birlikte git ve düşmanına karşı Mühelleb'in katılmadığı hiç bir görüşü uygulamaya koyma".⁵⁹

Bu maddede ve ileride ele alacağımız diğer maddelerdeki komutan nitelikleri ile ilgili olarak bizzat halifenin bazı tedbirlerinin olduğunu görmekteyiz. Şöyle ki: Halife Abdülmelik b. Mervân çoğu zaman ordularına bizzat kendisi komuta ediyordu. Onun komutan olarak iştirak ettiği çarpışmaların en önemlilerinden biri Mus'ab b. Zübeyr'e (öl. 72/691) karşı Irak'ta vuku bulan çarpışmadır. O bu savaşta galip gelmiştir. Abdülmelik Mus'ab'a karşı Şâm ordusunu doğrudan komuta etmek istediği zaman, Şam'ın ileri gelen komutan ve yöneticileri buna karşı çıkmışlar ve onun Şâm'da kalmasını, saltanat ordusu ile başka bir komutanı göndermesinin daha iyi olacağını söylemiştir. Abdülmelik ise onların bu görüşlerine şu sözlerle karşılık vermiştir: "Orduya komuta etme işini ancak, siyaseti, firâseti, şecaati ve harp işlerini iyi bilen bir Kureyşli yürütebilir. Bu şartları ise kendimde buluyorum; kendimi bu ordunun komutanı olarak seçiyor ve atıyorum."⁶⁰

4. Üstün bir karaktere, sağlam bir seciye ve ahlâka sahip olmak:

Emevîler komutanlarının iyi ahlâk, üstün karakter ve fazilet sahibi olmalarını istemişlerdir.

⁵⁹ İbnü'l-Esîr, IV, 342 vd., 360, 441

⁶⁰ et-Taberî, V, 6 vd.; Ahmet Şelebi, Mevsûatü't-Târîhi'l-İslâmî, Kâhire, 1974, II, 60 vd.

5. Cesâretli, yiğit, kahraman ve korku nedir bilmeyen bir yapıya sahip olmak:

Komutanın ordusuna güven vermesini, kendisini ve askerlerini düşman tehlikesinden kurtararak düşmana korku salmasını bu niteliğin kapsamına alabiliriz.

Cesaretli bir asker, özellikle bir komutan için birinci derecede önemli vasıflardan biridir. Bu nitelik onun, korkmadan ve çekinmeden hareket etmesini sağlayacaktır. Cesareti olmayan komutanın askerlerini harekete geçirmesi düşünülemez. Bu bakımdan cesaret, her dönemde olduğu gibi Emevîler döneminde de komutanların ayrılmaz vasfı olarak görülmüştür. Sevmediği bir durum ve ortama girmekten ürkmemeyi ve korkmamayı da cesaret kapsamına alabiliriz. Fakat bu korkusuzluk, komutanın hiçbir tedbir almadan ahmakça düşmana yem olması anlamına da gelmez. Komutanın korkusuzluğu onu böyle bir duruma sokmamalıdır.

6. Üzerine aldığı bir işi süratle neticelendirebilecek bir güce sahip olmak.

7. Sorumluluklarını herhangi bir tereddüt göstermeden tam anlamıyla yüklenebilmek.

8. Ordusunu yürüyüş ve intikal esnasında, zorlukları hafifleterek, emniyet içerisinde yürütüp aynı şekilde konaklabilmek.

9. Süratli ve isabetli kararlar ve emirler çıkarıp bunları uygulayabilecek güç ve kabiliyete sahip olmak.

10. İmkân bulunca rahata ve kolaya sapmayacak bir dayanıklılığa sahip olmak. Sürekli yorulmamak ve bundan usanmamak.

11. Mal artırma tutkusu taşımamak; cömert olmak.

12. Kuvvetli bir irade gücüne sahip ve hazimkâr olmak.

13. Disiplinli ve otoriter olmak.

14. Dikkatli ve uyanık olmak.

15. İyi ve düzgün konuşma (fesâhat) kudretine sahip olmak.

16. Bağırıldığı zaman sesi uzaktan duyulabilecek kadar

güçlü bir sese sahip olmak.

17. Üstlerine bağlı ve itaatkâr olmak.

18. Mâhir bir binici olmak.

b. Komutanın Ordunun Sevk ve İdaresi İle İlgili Görevleri:

Komutanın orduyu sevk ve idare etmek ile ilgili görevlerini şu maddeler altında toplamamız mümkündür.⁶¹

1. Orduyu gaflete düşmekten korumak, yani orduyu uyanık ve hazır bir şekilde tutmak. Orduyu kamufle imkânları aramak. Ordunun her türlü harekâtını gizli tutmak.

2. Düşmanla savaşabilecek kritik bir arazi kesimi aramak. Otağı, suyu, siperleri, mevzileri ve çevresi münasip bir yer seçmek. Böyle bir yer irtibatı ve ikmalî sağlamada yardımcı olacaktır.

3. İhtiyaç zamanında askere lâzım olacak yiyecek, içecek techizat ve diğer ihtiyaç maddelerini ve harp vasıtalarını yeteri kadar, önceden hazırlamak. Ordunun her türlü ihtiyacı vaktinde hazırlanır, savaş zamanı tam bir ikmal sağlanırsa zafere ulaşılır ve düşman mevzileri kolayca ele geçer. Bu ordunun lojistik desteğinin tam ve zamanında sağlanması demektir.

4. Düşmanın durumu hakkında bilgi toplamak, istihbaratı elde tutmak ve bu bilgileri değerlendirmek.

5. Orduyu savaş anında bir tertip ve düzene koymak. Birlikler arasında irtibatın kopmasını ve çözülmesini önlemek. Düşmanın ikmal yollarını ele geçirmek, kendi ikmal yollarını daima açık bulundurmak ve korumak.

6. Askerin moralini en yüksek seviyede tutmak. Zihinlere zafer duygu ve düşüncesini yerleştirmek ve düşmanı, gözlerinde küçültmek.

7. Askere sabır telkin etmek, belâlara göğüs germeyi tavsiye etmek. Ahirete düşkünlerse, Allah'ın bu yaptıklarına karşılık sevap vereceğini, dünyaya düşkünlerse ve dünya malına fazla meyilli iseler, savaşın sonunda ganimet elde edeceklerini söylemek.

⁶¹ el-Mâverdi, 43 vd.

8. Zor ve karışık hususlarda fikir ve görüş sahibi kişilerle (karargâh ile) istişarede bulunmak. Durum muhasebesi yapmak.

9. Orduda disiplini sağlamak. Allah'ın haklarına (hukukullâh), emir ve yasaklarına riayeti sağlamak. Haktan dönmemek, Allah'ın çizdiği hududun aşılmamasını temin etmek.

10. Düşmana karşı sabırsızlığa, askerliğe ve savaşmaya karşı samimiyetsizliğe yöneltici, bunlara gerekli önemi vermeye engel teşkil eden ticaret, ziraat ve benzeri şeylerle uğraşmaktan askeri men etmek.

c. Askerlerin Komutanlarına Karşı Görevleri:

Kaynağımız el-Mâverdi, bu görevleri, "komutanın askerler üzerindeki hakları" adı ile dört maddede toplamıştır.⁶²

1. Komutana tabi olup itaat ve idaresi altına girmek. Çünkü komutanın askerler üzerindeki idareciliği (velâyet) tayinle olmuştur. İtaat ise idareciliğin bir sonucudur.

2. Askerler işlerinin hallini komutanlarına havale etmelidirler. İdarelerinde onu vekil bırakmalıdırlar. Böylece fikir ve görüş ayrılıkları olmaz, araları açılmaz ve birlikleri dağılmaz.

3. Komutanın emirlerini derhal yerine getirmek, yasakladığı ve sakındırdığı şeyleri de yapmamak. Çünkü emirlere uymak ve yasaklardan sakınmak itaatin gereğidir. Şayet askerler komutanın emrettiğini yapmazlar ve yasaklarından sakınmazlarsa, emirlerine muhalefet etmeleri sebebiyle, komutan durumlarına göre onları, haddi aşmadan cezalandırır.

4. Komutanın ganimetleri taksimi esnasında, onunla ihtilâfa düşüp münakaşa etmemek. Komutanlarının, ganimetleri aralarında eşit ölçülerle bölüştürmesine razı olmak.

E. ORDUNUN SINIFLARI

Emevî ordusunun sınıflarını muharip sınıflar ve yardımcı sınıflar olmak üzere iki kısma ayırarak inceleyebiliriz.

1. Muharip Sınıflar

Bunlar muharebe ve muharebe desteği yapan sınıflardır. Emevî

⁶² el-Mâverdi, 49

kara ordusunda bu görevi yapan sınıflar şunlardır:

a. Yayalar: Emevîler yaya birliklerini düşmanın saldırısına karşı en iyi mukavemet edecek şekilde hazırlıyorlardı. Ordu birliklerinde yayalar, önlü arkalı birbirine yaklaşık olarak dizilmiş saflar halinde dururlardı. Yayalar (müşât, reccâle) atlıların hücumlarını önlemek için mızrak taşırlardı. Savaş elbiseleri başlarına giydikleri miğfer ile göğüs, kol ve bacaklarını koruyan zırhlarından ibaretti. Bunlar mızrak, kargı, kılıç, kalkan, ok ve yaylarla donatılmışlardı. Yayalar içinde okçular en önemli vurucu unsuru oluşturuyordu. Bunlar pantolonlarının üstüne, kasıklarının altına kadar uzanan ve bedenlerine yapışırçasına dar olan gömlekler ve ayaklarına tabanlı ayakkabılar giyiyorlardı. Yayalar savaşa Kur'an ayetleri okuyarak gidiyorlar, hücum anında tekbir getiriyorlar ve bu arada davul çalıyorlardı.⁶³

b. Atlılar: Emevîler ordudaki atlı birlikleri (fürsân, hayyâle) düşmana hücumu en iyi başaracak şekilde hazırlıyorlardı. Atlılarla yayaları orduda birbirine destek veren iki ana unsur olarak bir arada bulunduruyorlardı.

Atlılar merkez, sağ ve sol kanatlar, öncüler ve ardıcılardan oluşan muharebe hatlarına, kuvvet, sağlamlık ve cesaretlerine bakarak yerleştiriliyorlardı. el-Hersemî bu konuda şunları kaydetmektedir: "Merkezdeki, tecrübeli, kuvvetli, sağlam, yiğit ve korkusuz askerler ön saflara yerleştirilir. Sağ kanattaki tecrübeli iyi ok ve mızrak kullanan ve teke tek iyi dövüşen askerler ön saflara yerleştirilir. Tecrübeli, harp hilelerini (mekâyid, hiyel) ve taktiklerini bilen, sabırda üstün gelen süvariler, merkeze destek olmak üzere, daha fazla kuvvete ihtiyaç duyulan yerlere yerleştirilir. Savaş alanını, pusu yerlerini, orduyu zafer ve hezimete götürecek mevkiileri bilen, hedefe ulaşmada süratli hareketle arkadaşlarını teşvik eden ve coşturan tecrübeli süvariler yardımcı kuvvet olarak merkeze yerleştirilir. Yorgun ve zayıf askerler ise ordunun yüklerinin arkasından gelirler."⁶⁴

Atlılar zırh, kılıç, uzun mızrak, savaş baltaları ve kargı silahlarıyla donatılmışlardı. Başlarına "fûlâzî" denilen kerkenez ve akbaba tüyü ile süslü miğfer giyerlerdi. Her atlı birliğinin ayrıca okçu

⁶³ ed-Dakdûkî, el-Cüندیye fî Ahdi'd-Devleti'l-Ümeviyye, Beyrût, 1985,134

⁶⁴ el-Hersemî, Muhtasarü Siyâseti'l-Hurûb, Abdurraûf Avn, Neşrî, 36 vd.

süvarilerden oluşan bir bölüğü vardı.⁶⁵

c. Mühendisü'l-Mancınîk: Mancınîk mühendisleri adı verilen bu sınıf mancınîk, arrâde, debbâbe ve kebs gibi kuşatma silâhlarının yapım, onarım ve çalıştırılmasından sorumlu teknik elemanlar sınıfıdır. Emevîler döneminde kuşatma savaşlarında mancınıklar kullanılmıştır. Yezîd döneminde Kâbe Kuşatması'nda Kâbe'nin üzerine mancınıklarla taş yağdırılmış, taşlarla birlikte, ateş, ziftlenmiş tutuşturucu paçavralar ve diğer yakıcı şeyler atılmıştır.⁶⁶

d. Neffâtûn: Bunlar mancınıklarla düşman üzerine yanan petrol (neft) atanlardan oluşan bir sınıf olup, ateşe karşı dayanıklı elbiselerle neft fırlatmada kullanılan malzeme ile donatılmışlardır.⁶⁷

e. Nakkâbûn: Bu sınıfın görevi debbâbelerin korumasında düşman kalelerine yaklaşıp kale duvarlarına gedikler açmaktır.⁶⁸

f. İstihkâm: Bu sınıf duvarcı, yol açan, köprü kuran, marangoz ve çeşitli zenaat erbabından oluşmaktadır. 102/720 yılında Yezîd b. Mühelleb'in kardeşi Abdülmelik b. Mühelleb Sûrâ'da Abbâs b. Velîd'le tutuştuğu savaşta hezimete uğrayıp Yezîd b. Mühelleb'in yanına dönmüştü. Mesleme de Fırat Nehri kenarından Enbâr'a yöneldi. Bu harekâtında Mesleme'nin üzerine bir köprü kurdurarak nehri geçmiş ve Yezîd b. Mühelleb'in yanına ulaşmıştır.⁶⁹

Orduda hendek kazmak, kale ve sığınak yapmak, araziye dikenli teller yaymak ve ordunun hayvanlarını otlatmak gibi işleri yapan ve teknik elemanlar diyebileceğimiz kişiler (ummâl, faale) bulunurdu. Bunlara, savaş alanında gerekli istihkâm işlerini yapanları, baltacıları, yollardan karları kürekleyenleri, nehirlere ve ırmaklara köprüler kuranları, atların, diğer hayvanların ve debbâbelerin geçebilmeleri için nehirleri dolduranları ve buna benzer diğer işleri yapanları da ilâve edebiliriz. Mancınîk, arrâde ve kebs gibi silâhları yapan ve kullananlar da bu sınıfa alınabilir.⁷⁰

⁶⁵ ed-Dakdûkî, 134

⁶⁶ Hasan İbrâhîm, I, 364 vd.

⁶⁷ İbn Haldûn, Kitâbu'l-İber, Beyrût, 1971, III, 260; Hasan İbrâhîm, a.y.; Mercier, Le Feu Grégeois, Paris, 1952, 41 vd.

⁶⁸ ed-Dakdûkî, 132 vd.

⁶⁹ İbnü'l-Esîr, V, 79

⁷⁰ Abdurraûf Avn, 118

2. Yardımcı Sınıflar:

Yardımcı sınıflar ordunun idari ve lojistik desteği görevini yapan elemanlardan oluşan sınıflardır. Emevî ordusunda bu hizmeti yürüten sınıflar şunlardır:

a. İstihbârât: Emevîler, Muâviye b. Ebî Süfyân'dan itibaren devlet istihbârâtını yeniden ele alıp onu yeni bir düzene sokmuşlardır. İstihbârât elemanları düşmanın gücü, zayıf noktaları, koruma plânları ve sair konularda bilgi elde ediyorlar ve haber topluyorlardı. Câsus adı verilen bu insanlar her tabakadan kişiler arasından seçiliyordu. Halifeler İslâm ülkesine gelen yabancıları da sıkı takibe alıyorlardı. Muâviye sınırlarda görev yapan sınır muhafızlarına ve ailelerine bu konuda çok ince bir murakabe ve teftiş görevi yükledi. Sınır muhafaza birliklerine, ülkeye girenler ve çıkanlar hakkında araştırma yapmak üzere görevliler tayin etti. Ömer b. Abdülaziz de, yabancılar üzerindeki bu murakabe ve takip işinde titizlik göstermiştir. Halife bu konuda gevşek davranan valilerini za'fiyetle suçluyordu. Ondan sonra bu işe verilen önem bu şekilde sürmüştür.⁷¹

Kuteybe b. Müslim el-Bâhilî, yaptığı savaşlardan döndükten sonra her yıl on iki kısrak ve on iki adi at satın alır, bunları savaşa kadar elinde tutar, savaşa hazırlanacağı zaman bunları çok güzel bir şekilde besiyeye çeker ve bunlara gözcülerini ve casuslarını bindirirdi. Casuslarını da iyi biniciler ve şerefli insanlar arasından seçer, yanlarına ise görüş sorup öğüt istediği, Arap olmayan birini katardı. Bir casusu göndereceği zaman bir kâğıt alır, buna mührünü basar ve iki parçaya ayırdıktan sonra, yarısını yanında alıkor, öbür yarısını casusuna verirdi. Casuslara bu yarım sahifeyi, tarif edeceği yere gömmelerini emrettikten sonra, doğru söyleyip söylemediklerini anlamak için başka birini gönderip bu sahifeyi oradan çıkarttırırdı.⁷²

Emevîler istihbarat görevi yapacak elemanları seçerken onların güvenilir ve sır saklayan kişiler olmalarına dikkat ederlerdi.

Emevîler Bizans'a karşı kendilerine yardım etmek ve kendileri lehine casusluk yapmak üzere Cerâcime ile barış antlaşması imzalamışlardır. Emevîler haber toplama ve casuslukta yerli

⁷¹ el-Belâzurî, 156 vd., 160, 166; ed-Dakdûkî, 177

⁷² İbnü'l-Esîr, V, 8

idarecilerden de (hükkâm) yararlanmışlardır. İbnü'l-Esîr'in bildirdiğine göre, Güney Kafkasya valisi el-Cerrâh Belencer hakimine, müttefiklerinin amaçları hakkında vereceği bilgiler karşılığında bütün servetini (mülk) iade etmişti.⁷³ Aynı şekilde Ferğana kraliçesi müslümanlar tarafına geçerek Emevîler'in Soğd valisi hesabına casusluk yapmıştı.⁷⁴

b. Personel Sınıfı: Orduların idari, mali, kazâi ve benzeri diğer işlerini yapanlardan oluşan sınıfı personel sınıfı adı altında toplayabiliriz. Bunlar ordu divanında (dîvanu'l-cünd) görevli kâtipler, hazine memuru veya veznedâr (hâzin), sarrâf, tercüman, elçi, İslâm'a davet edenler (duât), komutanlar arasındaki haberleşmeyi sağlayan ve süratli koşan hecin develeri ile karşılıklı gidip gelenler (süât), ordu kadısı (kâdi'l-cünd), vaiz (kussâs) ve sağlık görevlileridir.⁷⁵

ba. Menkıbeciler (el-Kurra' ve'l-Kussâs): Bunlar askerlerin arasına dağılarak onlara, dedelerinin savaşta gösterdikleri üstün cesaret ve fedakârlık örneklerini anlatırlardı. Bu arada dinlenme vakitlerinde ney nağmelerine uyarak, onlara hamasi şiirler de okurlardı. Bu şiirler orduyu coşturur ve savaşa cesaretle koşmalarını sağlardı. Hatipler ve vaizler de, menkıbe anlatanların ve şiirler okuyanların orduda fedakârlık ruhunu yaymak ve askerlerin morallerini (kuvve-i maneviye) yükseltmek için yaptıkları aynı görevi, insanların dünyada zühd ve takva sahibi olmaları ve ahirette karşılaşacakları nimetleri dünyada kazanmaları için yaparlardı.⁷⁶

bb. Doktorlar ve Hastabakıcılar: Hulefâ-i Râşidîn döneminde fetihler genişleyince, savaşan askerlere su taşıyan, yaralananlara yardım eden ve tedavileri için emin bir yere taşınmalarını sağlayan, beraberindeki çocuklarla birlikte, öldürülen askerlere mezar kazan kadınlardan oluşan bir hizmet bölüğü de sefere çıkan ordu içerisinde yer alırdı. Müslüman kadınlar ordudaki bu görevlerinin yanında askerlere yemek hazırlamak, onları savaşa teşvik etmek ve kaçanları ayıklamak suretiyle geri çevirmek gibi görevleri de yüklenmişlerdi. Emevîler döneminde ise, kadınların sefere çıkan orduda görev almaları kaldırıldı. Ordudaki sağlık hizmetlerini bu işte uzman doktorlar

⁷³ İbnü'l-Esîr, V, 112

⁷⁴ İbnü'l-Esîr, V, 110

⁷⁵ el-Belâzurî, 414; ed-Dakdûki, 132 vd.

⁷⁶ Abdurraûf Avn, 117; Krş. Hasan İbrâhîm, III, 286

yapmaya başlamışlardır. Yaralı asker uzun bir kalkanın veya iki kişinin taşıdığı bir sedyenin üzerine konarak tedavi edileceği yere götürülürdü. el-Câhız bu konuda şunları yazmaktadır: “Haccâc b. Yûsuf hasta ve yaralıları taşımak için sedyeyi ilk kullanan komutandır.”⁷⁷ Bu dönemde doktorlar hazar zamanındaki hizmetlerin yanında, bir savaş esnasında ordu ile birlikte sefere çıkmaya başlamışlardır. Ordugâhda doktorlara ayrılan çadırların bulunduğunu görmekteyiz.⁷⁸

F. ASKERÎ RÜTBELER

Rütbe ayırımı orduda bir düzen ve disiplinin varlığının önemli göstergelerinden biridir. Rütbeler ordu birliklerinde askerî hiyerarşiyi ifade eder ve emir komuta zincirinin daha iyi işlenmesini sağlar. Rütbe nizami orduların ayrılmaz parçasıdır. Emevî kara ordusundaki askerî rütbeler yukarıdan aşağıya şu şekilde sıralanmıştır:⁷⁹

1. **Emîru'l-Ceys:** On bin ve daha yukarı sayıda askerin komutanına verilen rütbedir. “Ordu Komutanı” anlamına gelen bu rütbeyi taşıyan üst subay askerleri ile birlikte iki “ta’bie”ye, bugünkü şekliyle iki alaya komuta etmektedir.

2. **Emîru'l-Ta’bie:** Yaklaşık beş bin askerin komutanına verilen rütbedir. “Alay Komutanı” anlamı ifade ettiğini söyleyebileceğimiz bu rütbeyi taşıyan subay yaklaşık beş tabura emir ve komuta etmektedir.

3. **Emîru'l-Kürdüs:** Bin askerin komutanına verilen rütbedir. “Tabur Komutanı” anlamına geldiğini söyleyebileceğimiz bu rütbeyi taşıyan subay on bölüğe emir ve komuta etmektedir.

4. **Kaid:** Yüz askerin komutanına verilen rütbedir. “Bölük Komutanı” anlamına geldiğini söyleyebileceğimiz bu rütbeyi taşıyan subay iki takıma veya on mangaya emir ve komuta etmektedir.

5. **Halife:** Elli askerin komutanına verilen rütbedir. “Takım Komutanı” anlamına geldiğini söyleyebileceğimiz bu rütbeyi taşıyan subay beş mangaya emir ve komuta etmektedir.

6. **Arîf:** On askerin komutanına verilen rütbedir. “Manga

⁷⁷ el-Câhız, el-Beyân ve't-Tebyîn, Mısır. 1975. II, 243

⁷⁸ Abdurraûf Ayn, 121

⁷⁹ İbn Haldûn, III, 299

Komutan” anlamına geldiğini söyleyebileceğimiz bu rütbeyi taşıyan asker bir mangaya emir ve komuta etmektedir.

Burada “Münkib” adı verilen bir rütbe ve onunla ilgili bir görevden de ayrıca bahsetmemiz gerekir. Emevî vali ve komutanlarından Ziyâd b. Ebîhî'nin valiliği döneminde ortaya çıktığı rivayet edilen bu görevin ariflerin reisi olduğu da nakledilmektedir.⁸⁰

G. ASKERÎ KOMUTALAR

Emevîler’de, önceki dönemlere nisbeten askerî komutaların daha da geliştiğini görmekteyiz. Askerlere istenilen hareketleri yaptırmak için ayrı ayrı kelimeler ve tabirler kullanılmıştır. Kullanılan komuta kelime ve terimlerini şöylece sıralayabiliriz.⁸¹

1. **Meyl:** Askerin herhangi bir tarafa dönmesi istendiğinde “dön, yönel” anlamında bu kelime kullanılırdı.

2. **İnkulâb:** Askerin geri dönmesi istendiğinde “geri dön” anlamında bu kelime kullanılırdı.

3. **İnfıtâl:** Askerin yüzünü bir taraf (sağa sola) çevirmesi istendiğinde “yüzünü çevir” anlamında bu kelime kullanılırdı.

4. **Tesviyetü'l-İnfıtâl:** Yüzünü çeviren askere “eski vaziyetine gel, doğrul” anlamında bu terim kullanılırdı.

5. **İstidâra Suğrâ:** Askerin olduğu yerde yarım daire şeklinde 180 derece dönmesi istendiğinde bu tabirle komut verilirdi.

6. **İstidâra Kübrâ veya İstidâratun Mutlaka:** Askerin olduğu yerde tam daire şeklinde 360 derece dönmesi istendiğinde bu tabirle komut verilirdi.

7. **Tekâtur:** Askerin yan yana gelmesi istendiğinde bu kelime ile komut verilirdi.

8. **İktirân:** Dağınık ve karışık askerin bir araya gelmesi ve birlikte hareket etmesi istendiğinde bu kelime ile komuta edilirdi.

9. **er-Rucû' ile'l-İstikbâl:** Askerin öne eğilmesi istendiğinde bu tabirle komuta verilirdi.

⁸⁰ el-Belâzurî, Ensâbu'l-Eşrâf. IV, 781; İbn Manzûr, Lisânü'l-Arab, II, 270

⁸¹ Zeydân, I, 180

10. **İttibâu'l-Meysere:** Askerin sol kanata iltihak etmesi istendiğinde bu tabir kullanılırdı.

11. **İttibâu'l-Meymene:** Askerin sağ kanata iltihak etmesi istendiğinde bu tabir kullanılırdı.

12. **Ceyşun Munharif:** Birliklerin munharif ordu hareketi yapması istendiğinde bu komut verilirdi.

13. **Ceyşun Müstakîm:** Birliklerin "müstakîm ordu hareketi" yapması istendiğinde bu tabirle komut verilirdi.

14. **Ceyşun Müverreb:** Birliklerin "meyilli ordu hareketi" yapmaları istendiğinde bu komuta tabiri kullanılırdı.

15. **Razz:** Askerin "yerinde kalması" istendiğinde bu kelime ile komut verilirdi.

16. **Tekaddüm:** Birliklerin "ileri hareket" yapmaları istendiğinde bu kelime ile komuta edilirdi.

17. **Haşv:** Askerlerin sıklaşmaları (yanaşık hareketleri) istendiğinde bu kelime ile komuta edilirdi.

18. **Râdife:** Askerlerin arka arkaya geçmeleri istendiğinde bu kelime ile komut verilirdi.

19. **Tertîb Ba'de Tertîb:** Askerlerin tertib tertib arkasında olmaları istendiğinde bu tabirle komut verilirdi.

Bir komutan sevk ve idare ettiği, eğitimini ve askerî harekâtını yürüttüğü birlikleri ve bu birlikleri oluşturan askerleri topluca veya ayrı ayrı bir tarafa çevirmek ve onlara herhangi bir hareketi yaptırmak istediği zaman yukarıdaki kelime ve tabirlerden biri ile komut verirdi. Asker daha önce, talim görerek bu komuta kelime ve terkiplerinden ne kastedildiğini öğrenmiş olduğu için bu kelimeler telâffuz edilir edilmez istenilen askerî hareketi yapardı.

H. ASKERLERİN ÜCRETLERİ

Emevî halifelerinden özellikle Muâviye döneminde asker maaşlarının artırıldığını görmekteyiz. Muâviye kendisine taraftar toplamada ve askerî gücünü artırmada oldukça bol para harcamış, bu konuda çok cömert davranmıştır. Bu dönem Şîa ve hariciler gibi hilâfette gözü olan çeşitli fırkaların çokluğu ile tanınır. Siyasi iktidara

muhafif olan bu fırkalar, bu muhalefetlerini ülke içinde isyan ve kargaşa çıkartarak fiili harekâta da döküyorlardı. Devlet de askerî güç kullanarak onları sindirmeye ve bertaraf etmeye çalışıyordu. Dahili kargaşayı sona erdirmekle uğraşan devletin bunlarla meşgûliyyetini ve bu yolla uğradığı güç kaybını fırsat bilerek bu zayıflıktan yararlanmak isteyen Bizanslılar ise İslâm ülkesine saldırıyorlardı. Hem iç kargaşa ve isyanları bastırmak ve hem de dış düşmanın bundan istifadeyle yapmaya çalıştığı saldırıları püskürterek ülke savunmasını gerçekleştirmek amacıyla Muâviye merkezde, ülkenin çeşitli bölgelerinde ve sınır boylarında kesif ordular oluşturmak ve mevcut orduların asker sayısını artırmak ihtiyacını hissetti. Oluşturduğu bu orduları kendisine ve iktidarına bağlı tutabilmek için onların maaşlarını yükseltmek zorunda olduğunun farkındaydı. Kendisine birinci derecede bağlı "hâssa ordusu"nu oluştururken bunu daha da iyi kullandığı anlaşılmaktadır. Muâviye ile birlikte Emevîler'de askerliğin teşvik edici sebebi para ve servet oldu. Orduya mensup olmada, askerliği seçmede para faktörü diğerlerinin yerini aldı. Buna bağlı olarak halife hazinesindeki paranın az oluşuna göre askerlerini çoğaltıyor veya azaltıyordu. Hz. Ali taraftarlarında, Zübeyrîler'de ve Hariciler'de de durum aynı idi. Bu yüzden onun döneminde bir piyade askerinin senelik maaş ve tahsîsâtı 1.000 dirhemi buluyordu.⁸² Halife'nin Şam'da bulunan Yemen asıllı Güney Arapları'ndan oluşturduğu hâssa ordusundaki asker sayısının 60.000 civarında olduğunu düşünürsek, sadece bu orduların hazineye yüklediği yıllık maaş ödeme yükünün 60 milyon dirhemi bulduğunu görürüz.⁸³ Bunun yanında o, Hz. Ali'ye karşı kötü düşünce ve kanaat beslemedikleri için bazı ordulardaki askerlerin maaşlarını artırmamıştır.⁸⁴

Muâviye hâssa ordusuna mensup sayıları iki bini bulan Yemen asıllı atlılara daha da önem vermiş, diğerlerine nisbeten onların maaş ve tahsîsâtını artırmıştır. Muâviye'nin iktidarının dayandığı esas kuvvet Yemen asıllı Kelb kabilesine mensup bu askerlerin kuvveti idi. Muâviye'nin onlara verdiği değer ve önem şımarmalarına ve ileri geri konuşmalarına sebep olmuştur. Bu yüzden Muâviye denge unsuru olsun diye, bu sefer Kays-Aylân kabilelerinden mümtaz bir fırka, bir

⁸² Zeydân, I, 148; Avn, 286

⁸³ İbnü'l-Esîr, V, 20; İbn Tıktaka, el-Fahrî, Beyrût, ts., 197

⁸⁴ el-Mes'ûdî, Mürûc, III, 95

kabile birliği daha oluşturmuş ve bunlara o nisbette yüksek maaş ve tahsisât ayırmıştır.⁸⁵

Bu durumun Mervân b. Hakem zamanına kadar bu şekilde devam ettiğini görmekteyiz. Mervân zamanında maaşlar senelik 2.000 dirhem olmuştur. Oğlu Abdülmelik b. Mervân zamanında ise siyasi iktidar, ülkedeki muhalefeti temsil eden şîa ve haricî fırkalarına bir de Abdullâh İbn Zübeyr'in, halifeliğini ilân ederek taraftar bulması ve ülkenin çeşitli bölgelerine hakim olmasıyla ortaya çıkan üçüncü ve etkili bir fırka ile uğraşmak zorunda kalmıştır. Emevî Devleti'nin içinde bulunduğu bu durumdan yararlanan Bizans onu antlaşmalara zorlamış ve devlet aylarca vergi ödemek zorunda kalmıştır. Bu sefer devlet askerliğe özendirerek kuvvetini artırmak ve bu kötü durumdan kurtulmak için asker maaşlarını sürekli artırmıştır. Bu yüzden birçok kişi kendi zirâi işlerini bırakarak askere koşmuşlardır. Öte yandan bir kısım zimmîler de cizyeden kurtulmak için müslüman olmuşlardır. Bu durum Abdülmelik zamanında umumî hazinenin açık vermesi sonucunu doğurmuştur. Askerlerin maaşları da bu açık sebebiyle vaktinde ödenememiştir. Hazinenin açığı kapatmak ve geciken maaşları ödemek için devlet bu sefer para basmak zorunda kalmıştır. Çünkü askerin maaşlarını daha da geciktirmek siyasi iktidarın işine gelmemektedir. Diğer taraftan Haccâc da ordunun hazineye yüklediği mali yükü hafifletmek için mevâlînin, köylerine ve tarlalarına dönmesini sağlamış ve onlara müslüman olmazdan önce ödedikleri ölçüde ağır vergiler yüklemiştir. Emevî halifelerinden Yezîd b. Muâviye, Mervân b. Hakem ve Abdülmelik b. Mervân dönemlerindeki asker maaş ve tahsisatların (u'tiyyât) böyle yüksek olarak devam ettiğini görmekteyiz.⁸⁶

Asker maaşlarının artırılması ile ilgili olarak Irâkayn bölge valisi Haccâc b. Yusuf ile Abdullâh b. Cârûd arasında Basra'da bir tartışma çıktığını ve bu tartışmanın karşılıklı çatışmaya dönüştüğünü görmekteyiz. Haccâc, yerine Urve b. Muđîre b. Şu'bey'i vekil bırakarak bölge vilâyet merkezi olan Kûfe'den ayrılmış ve Basra'ya gelmişti. Burada Abdullah b. Zübeyr'in kardeşi Mus'ab b. Zübeyr askerlerin maaşına senelik 100'er dirhem zam yapmıştı. Haccâc bir gün burada halka ve orduya yaptığı bir konuşmada, İbnü'z-Zübeyr'in

⁸⁵ Zeydân, I, 149; Avn, a.y.

⁸⁶ Avn, 286 vd.

onların maaşlarında yapmış olduğu zammı zarar verici ve batıl bir artırma olarak gördüğünü, çünkü bunun mühlid, fasık ve münâfik birisinin yapmış olduğu bir zam olduğunu ve bunu geçerli saymayacaklarını söyledi. Haccâc'ın konuşmasına cevaben Abdullâh b. Cârûd şunları ifade etmiştir: "Bu İbnü'z-Zübeyr'in yapmış olduğu bir artırma değildir. Bu Mü'minlerin Emiri Abdülmelik'in yaptığı bir artırmadır. Çünkü kardeşi Bişr vasıtasıyla, yapılan bu zammı Abdülmelik uygulamış ve de uygun görmüştür." Bundan sonra iş büyümüş ve Basralılar Abdullâh b. Cârûd'un etrafında toplanarak Haccâc'a karşı çıkmışlardır.⁸⁷

Haccâc, Halife Abdülmelik'in emriyle Rutbil'e karşı sevk ettiği 40 bin dolaylarındaki askere, peşin ödenen maaşlar ve komutanlara verilen atıyye ve ihsanlardan ayrı olarak iki milyon dirhem harcama daha yapmıştır.⁸⁸

Velid b. Abdülmelik zamanında hazinenin durumu babasının dönemindekinden daha iyi değildi. Çünkü savaş işleri ordu harcamalarındaki savurganlığı ile bilinen Haccâc'ın elindeydi. Hatta Abdülmelik bu konuda onu kınamıştı. Bundan dolayı çoğu kez asker maaşlarının ödenmesi gecikiyordu ve bu gecikme yüzünden devlete karşı ayaklanıyorlardı.⁸⁹ Halife de zor durumda kalıyordu.⁸⁹

Velid b. Yezîd hilâfete geçince halifelik tahtına oturduğu gün (cülûs) askerlerin maaşlarına aylık onar dirhem daha zam yapmıştır. Bununla birlikte Emevî Devleti'nin son zamanlarına doğru maaşlar azalmaya başlamış, nihayet senelik 500 dirheme kadar inmiştir.⁹⁰

Yezîd b. Velid askerler de dahil bütün maaşları yüzde on oranında indirmiş ve bu sebeple "nâkıs" (eksilten) adıyla anılmaya başlanmıştır.⁹¹

Ömer b. Abdülaziz zamanında ise hazinenin durumu düzelmiştir. Çünkü ordu harcamaları kontrole alınmış; uzak bölgelerdeki ordular geri çekilmiştir. İstanbul'un fethine giden Emevî

⁸⁷ İbnü'l-Esîr, IV, 381

⁸⁸ İbnü'l-Esîr, IV, 454 vd.

⁸⁹ İbn Kuteybe, Uyûnu'l-Ahbâr, I, 170

⁹⁰ Zeydân, 149

⁹¹ İbnü'l-Esîr, V, 20; Ayrıca bak. Hitti, 357

ordusunun geri çekilmesi bunun örneklerinden birisidir.⁹²

Emevîler döneminde askerlere maaş yerine geçmek üzere arazi iktâ'⁹³ edildiğini de görmekteyiz. Horasân'da Buhara dağları orduya iktâ' edilmiştir. Herhalde bu yerler Suriye sahillerine yerleştirilen askerlere verilen topraklar ve sınırlardaki askerlere verilen arazi istiğlâlî iktâ', yani arazinin gelirinin bir kısmının verilmesi şeklinde olmalıdır. Çünkü bu ilk iktâ'lar, yürütülen bir devlet hizmeti karşılığında verilen ücret veya maaş yerine geçmektedirler.

Halife Velid b. Abdülmelik Antâkyâ hudûd garnizonundaki askerlere, sahilde bulunan Selûkiyye topraklarını iktâ' olarak vermiş ve bu toprakların her dönümünden bir dinar ve iki müd tutarında buğday almayı kararlaştırmıştı ki, bunun değeri bir cerîb buğday etmekteydi. Bundan sonra askerler Antakya'yı bayındır hale getirmişlerdir.⁹⁴ Askerlere iktâ edilen yerlerde kimin çalıştığı konusunda açıklık bulunmamaktadır. Bu arazi üzerinde askerler mi çalışmaktadır? Yoksa başkaları çalışıp devlete verecekleri vergiyi askerlere mi vermektedirler? Bu husus tam olarak bilinmemekle birlikte, bu dönemde bazı yerlerin harâcının bazı kişilere iktâ' edildiğine bakarak, askerlere de bu şekilde belirli bir bölgenin haracının verilmiş olmasının mümkün olacağını düşünmekteyiz.

Emevîler'in büyük komutanlarından biri olan Mesleme b. Abdülmelik el-Cezîre'den kalkıp Rum Ülkesinde (Bizans) gazâ yapmak için yola çıktığında ordugâhını Bâlis'te kurdu. Bu bölgenin halkı ondan, kanallar açmasını ve bu yolla arazilerinin sulanmasını sağlamasını istediler. Buna karşılık hükümete verdikleri ondabire (öşr) ilâveten ürünlerinin üçte birini de vereceklerini belirttiler. Bunun üzerine Mesleme Fırat nehrinden kanal açtırarak su getirtti. Şehri tahkim etti. Bâlis köyleri önce Mesleme'nin sonra da varislerinin eline geçti. Daha

⁹² Ağrakça, Ömer İbn Abdülaziz, İstanbul, ts., 122

⁹³ İktâ'nın şöyle bir tanımını yapabiliriz: Devlet başkanı veya onun adına iş yapma yetkisine sahip olanlar tarafından, hukûkî durumuna göre değişen vergileri ödemek şartıyla, herhangi bir kimsenin mülkiyetinde olmayan topraklardan bir kısmının birisine temliklen verilmesine iktâ' denir. Bu tarif ilk devirleri içine almaktadır. İktâ' değişik bölgelerde, değişik zamanlarda ve değişik topluluklarda farklı uygulamalar geçirmiştir.

⁹⁴ el-Belâzuri, 153

sonra da Abbâsiler buralara el koydular.⁹⁵

Emevîler döneminde devletin askerî kuvveti değişik ordulardan oluşuyordu. Ülke geneline yayılmış ve stratejik merkezlerde bulunan her ordu giderlerini hangi bölgeden karşılayacağını bilmekteydi. Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, herhalde ordulara istiglâlî yolla verilmiş iktâ'lar bulunmaktaydı. Halife Abdülmelik b. Mervân el-Cezîre'yi müstakil bir ordugâh yapmıştı. Askerler yiyeceklerini ve masraflarını bu bölgeden toplanan haraçtan karşılıyorlardı. Abdullâh b. Abdülmelik b. Mervân, 84/703 yılında Antakya'dan geçerek Massîsa'ya vardı. Oraya askerî birlikler yerleştirdi.⁹⁶ Bu yerleştirme muhtemelen temlikten iktâ' yoluyla yapılmıştır.

I. ASKERÎ SUÇLAR VE CEZALAR

Askerî hizmet öteden beri disiplin isteyen bir görevdir. Emevîler döneminde askerî disiplini ve verilen görevlerin aksatılmadan yerine getirilmesini sağlamak için aşağıdaki askerî suçları işleyen ordu mensuplarına, "ölüm, el kesme, sürgün, dövme (dayak), tutuklama, mahrumiyet, uyarma ve görevden alma" gibi cezalar uygulanmıştır. Bu cezalardan hangisinin hangi suçu işleyene verildiğini bilemiyoruz. Ancak bu cezalardan herhangi birisinin verilmesini gerektiren suçları el-Herseî şü şeklinde tesbit etmektedir.⁹⁷

1. Savaşta izinsiz tekbir getirmek.
2. Savaşta izinsiz çatışmaya girmek.
3. Savaşta saftaki yerini izinsiz terk etmek.
4. Korumakla görevli olduğu yerde yani nöbette uyumak.
5. Yürüyüş hattından ayrılarak başka bir hatta ilerlemek.
6. Kendi yerinden başka bir yerde konaklamak.
7. Durması gereken yerin dışında başka bir yerde durmak.
8. Kendisi için belirlenen hattı ileri geçmek.
9. Ulaşması gereken nihâî noktaya varmamak.

⁹⁵ el-Belâzurî, 155 vd.

⁹⁶ el-Belâzurî, 169

⁹⁷ el-Herseî, Muhtasarı Siyâseti'l-Hurûb, Abdurraûf Avn neşri, 55 vd.

10. Kendisine havale edilen ve yüklenen görevleri yapmamak.
11. Kendisine ihtiyaç duyulan konularda elinden gelen çabayı göstermemek, ihmalkârlık yapmak.
12. Taksimden önce ganimetten bazı şeyleri kendisine ayırmak.
13. Çatışmadan kaçan esiri gizlemek.
14. Komutanını yalancılıkla itham etmek.
15. Komutanını askere zulmetmekle suçlamak.
16. Askerleri komutanlarına karşı kışkırtarak fesat çıkarmak.
17. Askerler arasında kin, düşmanlık ve buğz duygularını besleyerek onları birbirine düşürmek.
18. Arkadaşlarını zayıflıkla, düşmanı kuvvetli olmakla nitelemek.
19. Düşmanın noksan yönlerini ve kusurlarını arkadaşlarından gizlemek. Kendi asker arkadaşlarının kusurlarını ve noksan yönlerini düşmana göstermek.

Komutanlar, Irakayn bölge askerî valisi ve komutanı Haccâc b. Yûsuf'un Kûfe ordusu ile Basra ordusu arasında disiplin ve nizâmı eski haline iade etmek istediği zaman yaptığı gibi, hak ettikleri cezayı vermeden önce askerleri korkutarak uyarıyorlardı.

Burada hangi suça verildiği bilinen bir askerî cezadan daha söz edebiliriz. O da kişiyi ellerinden duvara çivilemek, ya da boynunu vurmaktır" cezasıdır. Bu cezaları Basra valisi Bişr b. Mervân ile Irakayn valisi Haccâc b. Yusuf uygulamışlardır. Raşid halifelerden Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali zamanlarında gitmesi gereken cepheye gitmeyen, sefere katılmayan veya firar eden ya da cepheden kaçan askerın "sarığı başından alınır ve halkın arasında ayakta bırakılarak" teşhir edilirdi. Emevîler döneminde buna "saçların ve sakalların traş edilmesi" eklendi. Hatta bu da yeterli görülmeyerek Bişr b. Mervân'ın yaptığı gibi, katılması gerektiği halde seferden geri kalan asker (mütehallif) "yerden yükseltilecek iki elinden duvara çakılır"dı. Böyle bir kişi ya ölüdü, veyahut ta çivi elini yırtarak kurtulurdu. Haccâc valî olunca bunları da az görerek bu meydanda şu sözleri söyledi: "Bu iş (ceza) bir oyuncaktır. Ben sınırlardaki (suğûr, serhad) yerini boş bırakan kimsenin boynunu uçururum."⁹⁸

⁹⁸ İbnü'l-Esîr, IV, 380

J. MUHAREBE HAREKÂTI (STRATEJİ VE TAKTİKLER)

Muharebe harekâtı, askerî harekâtı düşman karşısındaki safhasıdır. Bu harekât, harf prensipleri denilen ve harekâtın sevk ve idaresinde kanun özelliği gösteren temel esaslara göre cereyan eder.⁹⁹

Strateji, önemli askerî faaliyetlerin planlanması ve idaresi, özellikle muharebeye bilfiil katılmayan yahut direkt olarak düşman ateşine maruz bulunmayan birliklerin maharetli bir şekilde kullanılması ve ikmal, taarruz, savunma yahut çekilme faaliyetlerine en elverişli nokta veya hatların emniyet altında ve elde bulundurulması fennidir.¹⁰⁰

Taktik veya ta'bie, birliklerin muharebede veya düşmanın yakın tesiri sahasında kullanılması sanatıdır. Strateji, birlikleri muharebe sahasına, hasma nazaran üstün şartlar meydana getirecek şekilde getirir. Burada yerini icraya yani taktiğe bırakır. Taktik, birliklerin birbirine veya aynı zamanda düşmanın durumuna uygun şekilde tanzim, tertip ve manevrasıdır.¹⁰¹

Emevî kara ordusunda uygulanan muharebe harekâtı tesbit edebildiğimiz kadarıyla şunlardır:

1. Durum Muhakemesi ve İstişâre:

Emevî komutanları, harekâttan önce, harekât esnasında ve savaş sonrasında, ordularındaki bağlı birlik komutanlarıyla ve görüş sahibi subay ve askerleriyle durum muhakemesi yapmışlar, sevk ve idare ettikleri harekâtın seyri ve karşılaşılacak durumlarla ilgili olarak onların görüşlerine baş vurmuşlardır.

Bununla ilgili örneklerden biri komutan Cüneyd'in 112/730 yılında vuku bulan Geçit Vak'ası ile ilgili istişâresidir. Bu yıl içerisinde Cüneyd savaş niyetiyle Tohâristân'a doğru yola çıkmış, Umâre b. Hureym'i de bin kişiyle başka bir yere göndermiştir. Bu arada Türkler de ordu toplayarak Semerkant'a gelmişlerdir. O sırada Semerkant'ta Sevre b. Hürri vardı. Sevre Cüneyd'e, Hakân'ın Türkler'i topladığını, kendisinin onlara karşı koyamadığını yazıp ısrarla yardım istedi. Cüneyd

⁹⁹ Taneri, Osmanlı Kara ve Deniz Kuvvetleri, Ankara, 1981, 207

¹⁰⁰ Öncü, Harp Tarihi Notları, Ankara, 1953, 3 vd.; Turan, Türklerde Stratejik ve Taktik Düşünceler, İstanbul, 1986, 13 vd.

¹⁰¹ Öncü, a.y.; Turan, a.y.

askerlerine Seyhun veya Ceyhun nehrini geçmelerini söyleyerek hareket emri verdi. Bu emir üzerine ordudaki Mücessir b. Müzâhim es-Sülemî, İbn Bistâm el-Ezdî gibi bir kısım subaylar söz isteyerek şunları söylediler: “Türkler başkalarına benzemezler. Bizi saflar halinde karşılamazlar. Sen ise orduyu dağıtmış durumdasın. Müslim b. Abdurrahmân Beyrûz’da, el-Behterî Herât’da, Umâre b. Hureym de Tohâristân’dadır. Horasân’ın sahibi bu nehri 50.000’den az sayıyla geçmez. Sen Umâre’ye haber gönder, gelip sana katılsın. Biraz da bekle ve acele etme.” Cüneyd: “Peki Sevre ve beraberindekilerin durumu ne olacak; bunları zor durumda nasıl bırakacağız? Sadece Mürreoğulları ile veya Şamlılar’dan katılanlarla olsun, ben yine de nehri geçeceğim” dedi. Cüneyd sonra da ordusuyla nehri geçerek Keş’de konaklayıp burada, yardım isteyen Sevre b. Hürr’e ulaşmak üzere Semerkant’a yapacağı seferin ikmal hazırlıklarına başladı. Cüneyd bu konuda tekrar subaylarına danışmış ve onlara Semerkant’a gitmek için en uygun yolun hangisi olduğunu sormuş, onlar da en uygun yolun Muhterika yolu olduğunu söylemişlerdir. Bu arada subaylardan Mücessir: “Kılıçla ölmek, ateşle yanarak ölmekten daha iyidir. Muhterika yolunda çok ağaç vardır. İki seneden beri ekilip biçilmediği için de çok ot bulunmaktadır. Eğer Hakan bizim karşımıza orada çıkarsa, bu ağaçları ve otları yakar ve biz de orada ateşten ve dumandan helâk oluruz. Bu yüzden Akabe yolundan gitmemiz daha iyi olur. Bu yol onlar için de bizim için de eşit sayılır” diyerek farklı görüşünü ifade etmiştir. Komutan Cüneyd de bu görüşü ve teklifi benimsemiş ve Akabe yoluna koyularak ordusunu bu yoldan intikal ettirmiştir.¹⁰²

2. Pusu Kurarak Düşmanı Kiskaca Almak:

Bu taktiğin uygulandığı vakalardan biri 76/695 yılında Haricî Şebîb ile Has’amlı Süfyân arasında cereyan etmiştir. Şebîb Musul topraklarında Azerbaycân’a doğru yoluna devam etmişti. Haccâc ise Has’amlı Süfyân b. Ebî’l-Âliye’ye yazılı bir emir göndererek hareket emri verdi. Süfyân maiyetindeki bin atlı ile Taberistân’a girmek istiyordu. Ancak Haccâc’dan gelen yazılı emir üzerine Taberistân hükümdârı ile barış yaparak geri döndü. Haccâc Süfyân’a Hemdanlı Hâris b. Umeyre’nin ordusu gelinceye kadar Deskere’de kalması emrini vermişti. Süfyân ayrıca Menâzır atlılarının da gelmesini bekleyecek ve

¹⁰² İbnü’l-Esîr, V, 163

daha sonra Şebîb'in üzerine yürüyecekti. Bu bakımdan Süfyân Deskere'de ikâmet etti ve Hâris'in askerlerine savaşın Kûfe ile Medâin'de yapılacağı duyuruldu. Onlar da yerlerinden hareket ederek Süfyân'ın yanına gittiler. Diğer taraftan Menâzır atlıları da başlarında Temîmli Sevre b. Hür ile geldiler. Sevre Süfyân'a, kendisi gelinceye kadar yerinde durmasını isteyen bir mektup yazdıysa da Süfyân Şebîb'itakip etmekte acele davrandı ve Hânîkîn denilen yerde ona yetişti. Şebîb ise onlarla savaşmak istemiyormuş gibi yükseklerle doğru çekildi. Kardeşini de 50 atlı ile birlikte onları gafil avlamak üzere münasip bir yere gizledi. Kendini dağın eteklerine doğru yürüyünce Süfyân ve beraberindeki askerleri; "Allah'ın düşmanı kaçıyor, onu takip ediniz" dediler. Ancak Adıyy b. Ümeyre eş-Şeybânî: "Acele etmeyiniz. Araziyi iyice tetkik edelim. Asker bir tuzak hazırlayıp gizlenmiş olabilir." Fakat Adıy'in dediğine kulak asmayıp Şebîb'i takip ettiler. Şebîb'in kardeşinin atlılarla birlikte gizlendiği yeri geçtikten sonra Şebîb geri dönerek onların üzerine yürüdü. Kardeşi de gizlendiği yerden çıktı. Herhangi bir çarpışma olmadan Süfyân'ın askerleri dağıldı. Ancak Süfyân 200 kadar askerle birlikte sebat etti. İki taraf arasında şiddetli bir çarpışma oldu. Sonunda sebat eden bu birlik te dağıldı ve Süfyân canını zor kurtararak Bâbil Mahrûz'a kaçabildi.¹⁰³

3. Harekât bölgesinde emniyet tedbirleri olarak ilerlemek:

Emevî komutanları özellikle fetih harekâtında buldukları ülkelerin topraklarında ilerlerken emniyet tedbirleri almayı ihmal etmiyorlardı. Rutbil'in ülkesinde ilerleyen Abdurrahmân b. Muhammed b. Eş'as'ın bu şekilde hareket ettiğini görmekteyiz. Haccâc'ın 80/699 yılında Halife'den aldığı izinle Basra ve Kûfe ordugâhlarından oluşturup Abdurrahmân'ın komutasında sevk ettiği ordu Sicistân'a kadar gelmişti. Abdurrahmân ordusuna Sicistân ordugâhından da yeterli miktarda asker katarak Rutbil'in ülkesine doğru harekâtına devam etti. Rutbil durumu haber alınca elçi göndererek haraç vermek istediğini bildirdi. Ancak Abdurrahmân onun bu isteğini kabul etmedi. Harekâtına devam ederek Rutbil'in ülkesine girdi. Rutbil de köy köy, kasaba kasaba, bölge bölge ülkesini Abdurrahmân'a terk ederek geri çekildi. Abdurrahmân, buraları teker teker fethedip elde ediyor, eline geçirdiği her yere bir âmil tayin ediyor ve onunla birlikte yardımcıları da bırakıyordu. Ayrıca

¹⁰³ İbnü'l-Esîr, IV, 399

yol ağzlarına gözcüler koyuyor, saldırı yapılmasından endişe ettiği her tarafa silâhli askerler yerleştiriyordu. Abdurrahmân bu şekilde emniyet tedbirleri alarak yürüttüğü harekâtına Rutbil'in ülkesinden oldukça büyük bir kısmı ele geçirince ve her kesin eli ganimetle dolup taşınca kadar devam etti. Belli bir yere gelince Rutbil'in ülkesinde daha da içerilere girmekten vazgeçerek şöyle demiştir: "Bu yıl onların ülkesinden elimize geçirdiklerimizle yetinelim. Müslümanlar bu bölgeyi iyice tanıyıp yollarında cesaretle ilerleyebilecek duruma gelinceye kadar böyle kalalım. Gelecek yıl da inşaallah bundan sonrasını alırız."¹⁰⁴

Abdurrahmân'ın bu harekâta yeni girdiği bir ülkede yol ağzlarına gözcüler koyması, saldırı yapılmasından endişe ettiği her tarafa silâhli askerler yerleştirmesi, belli bir yere kadar gelince orada harekâtını durdurup daha ilerlememesi ve ordusuna yaptığı konuşmasında, bu bölgeyi iyice tanıyıp yollarında cesaretle ilerleyebilecek duruma gelinceye kadar bekleyeceklerini söylemesi, emniyet içinde ilerleyebilmek için koruma tedbirleri aldığını bize göstermektedir.

4. Yardımcı Kuvvetlerin Geldiği İntibanı Vererek Düşmanı Korku ve Endişeye Düşürmek:

Bu taktiğe göre komutan askerlerini 10 ar veya 100 er kişilik belirli sayıda birliklere ayırarak, arka arkaya ileri sürüp düşmana gösterir ve geri çeker. Böylece düşman nezdinde taze imdat kuvvetleri geldiği intibai uyandırılır ve düşmanın maneviyatı zayıflatılır. Korkuya kapılarak morali sarsılan düşmanın mağlubiyetine veya çekilip gitmesine zemin hazırlanmış olur. Emevî komutanları içerisinde bu taktiği en iyi bir şekilde uygulamakla tanınan komutan Mühelleb b. Ebî Sufra'dır.¹⁰⁵

5. Düşmandan Korkmuş Gibi Geri Çekildikten Sonra Ani Bir Hücumla Yeniden Saldırmak:

Bu taktiğe göre, komutan ordusunu mağlup olmuş gibi göstererek düşmanın bulunduğu yerden alıp onun kendisini takip etmesini sağlamak için geri çekme hareketi yapar. Çekilen orduyu takibe koyulan düşman böylece tertibat aldığı yerden uzaklaşmış ve

¹⁰⁴ İbnü'l-Esîr, IV, 455

¹⁰⁵ Avn, 251 vd.

muvasala hatlarından kopmuş olur. Bunun üzerine, düşmanı yerinden ayırarak kendine doğru iyice çeken karşı ordunun komutanı, ani bir hücumla düşman üzerine yüklenerek onu imhâ etme imkânını elde etmiş olur. el-Hersemî müslüman orduların komutanlarına yaptığı uyarılarda, düşmanın böyle bir taktiği kendisi lehine sonuç almak için sahneye koyması halinde, aldanıp da onu takip etmemelerini söylemektedir.¹⁰⁶

Emevî komutanlarından Esed b. Hâlid el-Kasrî Talikân dağlarındaki harekâtında bu taktiği uygulayarak düşmanına galip gelmiştir.¹⁰⁷

6. Düşmanı Takip:

Emevî komutanlarının uyguladığı taktiklerden biri de kaçan düşmanın yeniden toparlanıp tekrar geriye dönmesini önlemek ve hilesinden emin olmak için onu uzun süre takip etmek ve tesirsiz hale getirmektir.

72/691 yılında vukû bulan bir harekâta bu taktiğin uygulandığını örnek olarak verebiliriz. Bu yıl içinde, Haricîler'le savaşmak üzere Irak bölgesinde görev yapan Irak Emevî ordusu Halife'nin emriyle Ahvâz'da toplanmış, Haricîler de Ahvâz yakınına kadar gelmişlerdi. Burada hücumla geçen Emevî ordusunun çok kalabalık olduğunu gören Haricîler bu orduya karşı koyamayacaklarını anlayınca dağılıp kaçtılar. Komutan Halid kaçan düşman ordusunun arkasından Dâvûd b. Kahzem'i göndermiş, kendisi de Basra'ya geri dönmüştü. Emevî ordusunu oluşturan birliklerden birisinin komutanı olan Abdurrahmân b. Muhammed ise Rey'e doğru yürürken Mühelleb Ahvâz'da kaldı. Komutan Halid bu durumu bir yazıyla Halife'ye bildirdi. Halife durumu öğrenince kardeşi Bişr'e yazarak Kûfe ordusundan 4.000 kişilik bir birliği, savaşı iyi bilen birinin komutasında Haricîler'i takip etmek üzere Fâris diyarına göndermesini ve bu komutana, yeniden toparlanacak olursa, yine aynı Haricîler'i takipte olan Dâvûd b. Kaysem'e tabi olmasını emretmesini bildirdi. Bişr de bu yazılı emir üzerine harekete geçerek, Attâb b. Verkâ'yı Kûfeliler'den oluşan 4.000 kişilik bir süvari birliğinin komutasında bu takip harekâtına sevk etmiştir. Bu birlik Dâvûd'a yetişinceye kadar yoluna devam etmiş ve

¹⁰⁶ el-Hersemî, Muhtasar fî Siyâseti'l-Hurûb, el-Câmiati'l-Arabiyye'deki 844 Nolu Mikrofilm, vr. 43'ten Naklen Avn, 252

¹⁰⁷ İbn Tağribirdî, en-Nücûmu'z-Zâhira, Kahire, 1972, I, 261

Dâvûd'un kuvvetleriyle birleştikten sonra Haricîler'i takibe başlamışlardır.¹⁰⁸

7. Savaş Harekâtında Düşmana Karşı Güneşi Arkasına Alarak Savaş Alanına Girmek:

Bu taktiği şu olayda görmekteyiz: Yezîd b. Muâviye'nin, kendisine muhalefet edenlere karşı onların itaat (bey'at) lerini sağlamak için Medine'ye yönelik Harre Vak'asında, ordu komutanı Müslim b. Ukbe ile Vâdi'l-Kurâ'da karşılaşan Medine'deki Emevî ailesi üyelerinden Abdül-Melik b. Mervân, şehre girişte nasıl bir taktik uygulaması gerektiği konusunda komutan Müslim'e şunları söylemiştir: "Benim görüşüm şudur. Beraberindekilerle birlikte Zû Nahle denilen yere kadar git. Oraya varınca beraberindeki askerlerle birlikte bu yerde konaklayın. Ertesi günü sabah olunca Medine'yi soluna alarak yoluna devam et. Daha sonra yolunu Medine istikâmetine çevir. Böylelikle doğrudan Harre istikametinden oraya gider ve onlarla karşılaşsın. Onları tam karşısına alınca güneş te doğmuş olacaktır. Güneş senin askerlerinin omuzları arkasında kalacağından rahatsız etmeyecek, fakat onlar güneşe karşı sizin üzerinize geleceklerinden, güneş onları rahatsız edecek ve sizin miğferlerinizin, mızraklarınızın ve zırhlarınızın parıltısını göreceklidir. Onlar sizin batınızda kaldıkları sürece sizin göremeyeceğinizi görüp duracaklardır. Böyle bir vaziyet aldıktan sonra onlarla savaş ve Allah'tan yardım iste."¹⁰⁹

8. Çarpışmaya Başlamada Acele Etmek:

Bu taktiği Müslim b. Ukbe'nin halefine verdiği direktiflerden öğrenmekteyiz.

Halife Yezid'in Hicaz üzerine gönderdiği Müslim b. Ukbe komutasındaki Emevî ordusu Medine'deki görevini tamamlayıp bu şehri talan ettikten sonra, bu sefer Mekke'ye İbn Zübeyr üzerine yürünmüştür. Yolda komutan Müslim ölmüştür. Müslim ölmeden önce, kendisinden sonra komutan olarak atanması Halife tarafından önceden tesbit edilen Husayn b. Nümeyr'i yanına çağırarak ona şu direktifi vermiştir: "Bu konuda eğer benim yetkim olsaydı kesinlikle seni bu askerin başına getirmezdin. Fakat Mü'minlerin Emiri seni bu göreve getirmiş bulunuyor.

¹⁰⁸ İbnü'l-Esîr, IV, 344

¹⁰⁹ İbnü'l-Esîr, IV, 114

Söyleyeceğini dört şeye dikkat et. Çarpışmaya başlamada acele davran. Seninle ilgili haberleri karıştır ki, onlardan hiçbir şey anlaşılmasın."¹¹⁰

K. ORDUNUN MUHAREBE DÜZENİ

Emevî ordularında uygulanan muharebe düzeninin, önceki dönemlerde de uygulanan beşli düzen (el-hamis), saf düzeni ve tabur düzeni (kürdûs) olduğunu görürüz.

1. Beşli Düzen:

Kaynaklarda "el-hamis" ismi verilen ve hareket halindeki orduların ta'bie şekli olan bu düzende, merkezde baş komutan ve muhafız birlikleri bulunur ve bu kısma kalb (kalbu'l-ceyş) denirdi. Merkezin sağında yer alan birliklere sağ kanat (meymenetü'l-ceyş), solunda yer alan birliklere sol kanat (meyseretü'l-ceyş), önde bulunan birliklere öncü (mukaddimetü'l-ceyş), arkadan gelen birliklere ardçı (muahhıratü'l-ceyş, sâkatü'l-ceyş) birlikleri adı verilirdi. Bu birliklerin teşkili eskiden olduğu gibi saf şeklinde idi.¹¹¹ Muâviye Sıffin'de Hz. Ali'ye karşı Suriyeliler'den oluşturduğu ordusunu; öncülerin komutasına Ebû'l-A'ver es-Sülemî'yi, ardçıların komutasına Beşîr b. Estât'ı, sağ kanatın komutasına Yezîd el-Absî'yi ve sol kanatın komutasına Abdullâh b. Amr b. el-Âs'ı getirmek suretiyle ta'bie etmişti.¹¹²

2. Tabur Düzeni:

Tabur düzeni, belirli mesafelerde sıralanmış saflardan oluşan bölükler veya taburlardır. Esas adı Kortis olan bu ta'bie tarzını müslümanlar Bizanslılar'dan iktibas ederek Arapçalaştırmışlar ve buna "Kürdûs (ç. Kerâdis)" adını vermişlerdir.¹¹³

Hasan İbrâhîm Hasan ve Philip Hitti bu tarzın son Emevî Halifesi Mervân b. Muhammed tarafından kullanılmaya başlandığını yazmaktadırlar.¹¹⁴ Biz ise bunun yanlış olduğunu Kürdûs nizamının, daha erken bir dönemde, Hülefâ-i Râşidîn devrinde yukû bulan Yermûk Savaş'ında Komutan Halid b. Velîd tarafından uygulanmaya konduğunu

¹¹⁰ İbnü'l-Esîr, IV, 123

¹¹¹ Hitti, II, 356; İbn Haldûn, I, 227

¹¹² İbn Kuteybe, el-İmâme ve's-Siyâse, Kahire, 1967, I, 92 vd.

¹¹³ Zeydân, I, 175

¹¹⁴ Zeydân, I, 175, 177

tesbit etmiş bulunuyoruz.¹¹⁵ Emevîlerin sonuncu halifesi Mervân b. Muhammed zamanına kadar "saf nizamı" ile "kürdûs nizamı" birlikte kullanılmıştır. Mervân b. Muhammed ise saf nizamını kaldırarak sadece kürdûs nizamını kullanmaya devam etmiştir.¹¹⁶

3. Saf Düzeni:

İslâm ordularında saf düzeni Hz. Peygamber'le birlikte başlamıştır. Bu düzen, ordunun savaş anında saflar halinde tertip ve tanzimidir. Saf nizamı ile, vur-kaç şeklindeki savaştan "nizamî kıtal"e geçilmiştir.¹¹⁷

Son Emevî halifesi savaşta saf nizamını kaldırdığına göre, bütün bir Emevî dönemi boyunca ordularda saf nizamı uygulamasının varlığını sürdürdüğünü söyleyebiliriz. Haccâc b. Yüsûf Haricî Şebîb'e karşı Abdurrahmân b. Muhammed el-Eş'as'ın komutasında 77/696 yılında sevk ettiği orduyu sağ ve sol kanatlara ayırmış ve bu kanatlardaki birlikleri de üçer saf halinde düzene koymuştu. Bunlardan birincisini kılıç kuşanan askerler, diğerini mızrak kullanan askerler, öbürünü de okçular oluşturmuştur.¹¹⁸

4. Resmî Geçit:

Emevîler araştırmamızda gördüğümüz gibi, nizamî ordulara sahip oldukları için askere, düzenli orduların gereklerinden biri kabul edilen resmî geçit yaptırırlardı. Buna örnek olarak Haccâc'ın, birlikleri teftiş ederken askerlere, birer birer isimlerini, mensup oldukları kabilelerin isimlerini, durumlarını ve silâhlarını sorduğunu görmekteyiz.¹¹⁹

SONUÇ

Emevî kara ordusunu oluşturan kuvvetler merkezde, vilâyetlerde ve sınır boylarında bulunmaktadırlar. Bu merkezlerde yer alan ordularda zorunlu-ücretli-daimî-nizâmî askerlik (et-tecnîdü'l-îlzâmî) ve gönüllü askerlik (et-tecnîdü'd-tatavvuf) olmak üzere iki türlü askerlik yapılmaktadır.

¹¹⁵ et-Taberî, IV, 33 vd.

¹¹⁶ İbnü'l-Esîr, V, 267; İbn Haldûn, I, 228; el-Mesûdî, III, 260; Terzi, Hz. Peygamber ve Hulefâ-i Râşidîn Döneminde Askerî Teşkilât, 105 vd.; Zeydân, 177, Avn, 241

¹¹⁷ Terzi, a.e., 103 vd.

¹¹⁸ et-Taberî, VII, 246

¹¹⁹ Zeydân, I, 155

Bu ordularda hizmet gören askerler Araplar, Türkler, Berberîler, Farslar, esirler ve kölelerden oluşmaktadır.

Orduda düzenli bir askerî sistem ve teşkilât vardır. Komutanlar belirli niteliklere sahip kişiler arasından seçilmektedir. Askerî disipline önem verilmiştir.

Orduyu kabile birliklerine ayırmak Emevî ordusunun özel karakterini teşkil eder. Emevî yönetimindeki kabile asabiyeti tabiatıyla bu karakterdeki ordu teşkilâtını da etkilemiştir.

Ordu mensupları kullandıkları silâh, araç ve gereçlere göre çeşitli sınıflara ayrılmaktadır.

Orduda “arîf”ten “emîru’l-ceyş”e kadar rütbelere vardır.

Orduda çeşitli hareketleri yaptırmak için muhtelif komutlar verilmektedir. Bunlar için ayrı ayrı tabirler kullanılmıştır.

Devlet’in kuruluşundan itibaren Abdülmelik b. Mervân dönemi de dahil olmak üzere asker maaş ve tahsîsatları yüksek tutulmuştur. Bundaki amaç orduya savaşıacak asker ve devlete bağlı taraftar sayısını artırmaktır.

Suç sayılan eylemleri işleyen askere uyarmadan başlayarak ölüme kadar varan çeşitli cezalar verilmiştir.

Orduda çeşitli strateji ve taktikler uygulanmıştır.

Ordunun muharebe düzeni beşli düzen (hâmis) saf düzeni ve tabur düzeni (kürdüs) dir. Son Emevî halifesi Mervân b. Muhammed’e kadar kürdüs düzeni ile birlikte saf düzeni de devam etmiş, mezkûr halife saf düzenini uygulamadan kaldırmıştır.

Emevîler döneminde Devlet’in düzenli ve disiplinli bir kara ordusu teşkilâtına sahip olduğunu söyleyebiliriz. Devlet bu ordularla iç isyanları bastırılmış ve dışa karşı ülkeyi savunarak fetih harekâtını da yürütmüştür.

BİBLİYOGRAFYA

- Abd Dixon, Abd al-Ameer, The Umayyad Caliphate 65-86/684-705 (A Political Study), London, 1971
- Ağırakça, Ahmet, Ömer İbn Abdülaziz, İstanbul, ts.
- Algül, Hüseyin, İslâm Tarihi, İstanbul, 1987
- Avn, Abdurraûf, el-Fennü'l-Harbî fi Sadri'l-İslâm, Mısır, 1961
- Barthold, Vassiliy V., İslâm Medeniyeti Tarihi, Başlangıç, İzah ve Düzeltmeler kısımlarını ekleyerek Türkçeye Çev: Fuad Köprülü, Ankara, 1984
- el-Belâzurî, Ahmed b. Yahyâ (öl. 279/892), Fütûhu'l-Buldân, Thk: Rıdvân Muhammed Rıdvân, Mısır, 1932 Baskısından Ofset, Kâhire, 1978, Türkçeye Çev: Mustafa Fayda, Ankara, 1987
- , Ensâbu'l-Eşrâf, I-IV, Beyrût, 1977-79
- Bosworth, Clifford E., İslâm Devletleri Tarihi, Türkçeye Çev: Erdoğan Merçil ve Mehmet İpşirli, İstanbul, 1980
- el-Câhız, Ebû Osmân Amru'bnü'l-Bahr (öl. 255/869), el-Beyân ve't-Tebyîn, Thk: Abdüsselâm Muhammed Hârûn, I-IV, Mısır, 1975
- ed-Dakdûkî, Vefik, el-Cündiyye fi Ahdi'd-Devleti'l-Umeviyye, Beyrût, 1985
- Della Vida, Levi G., "Emevîler", MEB İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, 1977, IV, 240-58
- Fâruk Ömer, el-Hilâfetü'l-Abbâsiyye fi Asri'l-Fevzâ'l-Abbâsiyye, Bağdâd, 1977
- el-Halefât, Cemal Yusuf-Bahâuddin Es'ad, el-Askeriyyetü'l-İslâmiyye ve Kâdetühâl'l-İzâm, Ürdün-Zerkâ', 1983
- Hartmann, R., "Belh", MEB İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, 1979, II, 485-87
- Hasan, Hasan İbrahim, Târîhu'l-İslâm es-Siyâsî ve'd-Dînî, ve's-Sekâfî ve'l-İctimâî, c. I-IV, Kahire, 1979, 1982, 1984, Türkçeye Çev: İsmail Yiğit ve Sadrettin Gümüş, İstanbul, 1985-86
- el-Hersemî, Herseme b. A'yen (III./IX. yy.), Muhtasarı Siyâseti'l-Hurûb, Yazma nushasının el-Câmiatü'l-Arabiyye'deki 844 nolu mikrofilmli.

- , Muhtasarı Siyâseti'l-Hurûb, Thk: Abdurrahmân Avn, Yer ve tarih yok
- Hitti, Philip K., Siyâsî ve Kültürel İslâm Tarihi, Türkçeye Çev: Salih Tuğ, İstanbul, 1980
- İbn Abdî Rabbih, Ebû Amr Ahmed b. Muhammed el-Endülûsî (öl. 327/938), Kitâbu'l-Ikdi'l-Ferîd, Thk: Ahmed Emin, Ahmed ez-Zeyn, İbrahim el-Eybârî, I-VII, Kahire, 1949, 1952-53, 1956, 1962, 1965
- İbnü'l-Esîr, İzzuddîn Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed eş-Şeybânî (öl. 630/1232), el-Kâmil fi't-Târih, Thk: Tornberg, I-XII, Beyrût, 1965-66, Türkçeye Çev: Ahmet Ağırakça, Abdülkerim Özaydın, Yunus Apaydın ve Beşir Eryarsoy, İstanbul, 1985
- İbn Haldûn, Abdurrahmân b. Muhammed el-Mağribî (öl. 808/1405), Kitâbu'l-İber ve Dîvânu'l-Mübtede' ve'l-Haber fi Eyyâmî'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berber, I-VII, Beyrût, 1971
- İbn Hallikân, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed (öl. 681/1282), Vefeyâtü'l-A'yân, I-VIII, Beyrût, ts.
- İbn Hubeyb, Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb el-Hâşimî el-Bağdâdî (öl. 245/860), Esmâu'l-Muğtâlîn mine'l-Eşrâf, Kâhire, 1951
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullâh b. Müslim ed-Dîneverî (öl. 276/889), Uyûnu'l-Ahbâr, I-IV, Kâhire, 1925, 1928, 1930
- , el-İmâme ve's-Siyâse, I-II, Kâhire, 1967
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed eş-Şâfiî (öl. 711/1311), Lisânu'l-Arab, I-IV, Beyrût, 1389
- İbn Tağrıbirdî (Tanrıverdi), Cemâlüddîn Ebû'l-Mehâsin Yusuf (öl. 874/1469), en-Nücûmu'z-Zâhira fi Mülûki Mısır ve'l-Kâhira, I-XVII, Kâhire, 1972
- İbn Tıktaka, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ali (öl. 709/1309), el-Fahrî fi Adâbi's-Sultâniyye ve'd-Düveli'l-İslâmiyye, Beyrût, ts.
- Kitapçı, Zekeriya, Türkistan'da İslâmiyet ve Türkler, Konya, 1988
- Köprülü, Fuad, Ribât, Vakıflar Dergisi, sy. II, Ankara, 1942, ss. 267-78
- Kubbel, L. E., "Sur Le Systeme Militaire des Omayyades, (661-750)", Palestinsky Sbornik, Moskova, 1959, IV/67, pp. 112-32

- Lewis, Bernard, Tarihte Araplar, Türkçeye Çev: Hakkı Dursun Yıldız, İstanbul, 1979
- Marçais, Georges, "Ribât", MEB İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, 1964, IX, 734-37
- Massignon, L., "Explication du Plan de Basra", Opera Minora, Beyrût, 1963, Tome III, pp. 65-87
- el-Mâverdü, Ebû'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Bağdâdî (öl. 450/1058), el-Ahkâmu's-Sultâniyye ve'l-Velâyâtu'd-Dîniyye, Kâhire, 1973
- Mercier, Maurice, Le Grégeois, Paris, 1952
- el-Mes'ûdî, Ebû'l-Hasen Ali b. Hüseyin (öl. 346/957), Mürûcu'z-Zehab ve Meâdinü'l-Cevher, Thk: Muhammed Muhyiddîn Abdülhamîd, I-IV, Kâhire, 1964-65
- Öncü, Ekrem, Harp Tarihi Notları, Ankara, 1953
- es-Sâkit, İbrahim, el-Ceyş fi't-Türâsi'l-Arabîyyi'l-İslâmî, el-Müerrihu'l-Arabî, sy. XXIII, Bağdâd, 1983
- Sanhoury, A., Le Califat, Paris, 1926
- Şelebî, Ahmed, Mevsûâtü't-Târîhi'l-İslâmî ve'l-Hadârâti'l-İslâmiyye, I-X, Kâhire, 1974
- et-Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir (öl. 310/923), Târîhu'l-Ümem ve'l-Mülûk, I-XII, Beyrût, ts.
- Taneri, Aydın, Osmanlı Kara ve Deniz Kuvvetleri, Ankara, 1981
- Terzi, Mustafa Zeki, Hz. ve Hulefâ-i Râşidîn Döneminde Askerî Teşkilât, Samsun, 1990
- , Abbâsîler Döneminde Askerî Teşkilât, Ankara, 1986
- Turan, Oğuz, Türklerde Stratejik ve Taktik Düşünceler, İstanbul, 1986
- el-Ya'kûbî, Ahmed b. İshâk el-Kâtibu'l-Abbâsî (öl. 284/897), Tarih, I-II, Beyrût, 1960
- Yıldız, Hakkı Dursun, İslâmiyet ve Türkler, İstanbul, 1980
- Yuer, G., "Berberîler", MEB İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, 1979, II, 525-30
- Zeydân, Corci, Medeniyet-i İslâmiye Tarihi, Türkçeye Çev: Zeki Müğâmiz, I-IV, Dersâadet, 1328-29